

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

**Geneza historijskog lika Husein-kapetana Gradašćevića u bosanskohercegovačkoj
književnosti**

Završni magistarski rad

Studentica:

Adna Kunić

Mentorica:

prof. dr. Almedina Čengić

Sarajevo, 2020.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Adna Kunić

redovan student; 3017/2018.

Odsjek za književnosti naroda BiH i bosanski, hrvatski, srpski jezik

**Geneza historijskog lika Husein-kapetana Gradašćevića u bosanskohercegovačkoj
književnosti**

Završni magistarski rad

Mentorica: prof. dr. Almedina Čengić

Sarajevo, 2020.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Husein-kapetan Gradašćević kroz historiju	4
2.1 Na čelu gradačake kapetanije	10
2.2 Na čelu bosanskog ejaleta.....	12
2.3 Progonstvo	14
3. „Bosanskohercegovačka drama ili dijalog s vremenom“	15
4. Ahmed Muradbegović „Husein-kapetan Gradašćević“	19
4.1 Dramsko stvaralaštvo Ahmeda Muradbegovića	22
4.2 Drama <i>Husein-kapetan Gradašćević</i>	28
4.3 <i>Husein beg Gradašćević – Husein-kapetan Gradašćević</i>	37
5. Nedžad Ibrišimović „Zmaj od Bosne“	44
5.1 <i>Zmaj od Bosne</i>	45
6. Motiv „Zmaja od Bosne“ – Husein-kapetana Gradašćevića u bosanskohercegovačkoj književnosti	49
7. Zaključak.....	51
Literatura	55
Web literatura	57
Osnovna bibliografija Ahmeda Muradbegovića	58
Osnovna bibliografija Nedžada Ibrišimovića.....	59

1. Uvod

Tema završnog diplomskog rada *Geneza historijskog lika Husein-kapetana Gradaševića u bosanskohercegovačkoj književnosti* ogleda se u karakteristikama historijskog i stilskog izraza. Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do prave ekspanzije drame sa historijskom tematikom, s tim da su one obuhvatale sve nacionalne i konfesionalne grupacije, te historija Bosne i Hercegovine za mnoge će pisce postati neiscrpan izvor tema i junaka. Poznato je da je uslijedio veliki broj dramskih djela sa historijskom tematikom. Mnogi pisci, poput, Ahmeda Muradbegovića, Nedžada Ibrišimovića, Hamida Šahinovića Ekrema i drugih, inspiraciju pronalaze u Husein-kapetanu Gradaševiću, Zmaju od Bosne¹.

Cilj istraživanja bio je da nas uputi u važnost stilističke interpretacije književnog teksta, vodeći se isključivo načelima historije, legende i predaje. Analiza se ogleda kroz razvrstavanje umjetničkih verzija historijskog lika Husein-kapetana Gradaševića, čiji je cilj dati uvid u moguće pristupe objektivnoj analizi književnog teksta sa stajališta historije. Proučavat će se značaj pojave historijskog lika i umjetnička obrada u različnim žanrovskim kategorijama, s posebnim osvrtom na dramski lik Husein-kapetana Gradaševića Ahmeda Muradbegovića. Jedan od ciljeva jeste otkriti specifičnosti obrade historijskog lika i pristupa konkretnim informacijama o vremenu i okolnostima u kojima se on pojavljuje, kao i osebnost umjetničkog doživljaja autora vremena i prostora u kojem taj lik djeluje. Zatim, književnoteorijski kritički prikaz komentara na umjetničku verziju historijskog lika Husein-kapetana Gradaševića. Predmet istraživanja ovog rada jeste i slikanje historijskog lika Husein-kapetana Gradaševića u pripovijesti i drami Zmaj od Bosne Nedžada Ibrišimovića.

Što se tiče drame *Husein-kapetan Gradašević* Ahmeda Muradbegovića, radi se o drami za koju se smatra da dosljedno prati historijske predaje, a nastala je prema priči stvarnog

¹ Priča kaže da je: „Prolazeći Bosanskim ejaletom pobjednici sa Kosova su svuda dočekivani ovacijama, muzikom i pjesmom, čašćivanjima i raznim darivanjima. Husein kapetan je u očima običnog naroda bio obožavano biće. Njegov lik su Bošnjaci doživljavali “kao lik sveca”. Od tada ga je narod prozvao “Vitezom od Bosne”, “Junakom od Bosne”, a mnogo češće onim nadimkom po kojem je danas i prepoznatljiv – “Zmajem od Bosne”. Gradašević je nakon ovih događaja, nadimak “Zmaj od Bosne” stavljao ispod svakog svog potpisa.“ Prema: <https://bosnae.info/index.php/kako-je-husein-kapetan-gradasevic-dobio-nadimak-zmaj-od-bosne>

čovjeka. U ovom slučaju, to je starac, kojeg je Muradbegović lično poznao, i koji je imao običaj da djeci okupljenoj oko peći, priča priče o velikom Husein-kapetanu Gradašćeviću. Shodno tome, ako bismo se zapitali, odakle ta velika želja u Muradbegoviću za pisanjem umjetničkog djela baš o Gradašćeviću, nameće se samo mjesto rođenja pomenutog pisca. On je rođen u Gradačcu i od malena je slušao priče o velikom veziru. Njemu su se te priče kao dječaku urezale u pamćenje, a tome je pečat dala činjenica da je od njegovog oca majka poticala iz porodice Gradašćevića.

Aiša Softić je napisala pjesmu, u kojoj se nagovještava Husein-kapetanovo rođenje i njegova velika historijska uloga. U pjesmi se Husein, svojoj majci, prikazuje u liku zmaja, koji je Bosnom krila raširio, a glava mu je *Stambolu dopirala*. Dakle, on se u pjesmi nastoji predstaviti kao zaštitnik Bosne, kojem će narod kasnije dodijeliti nadimak *zmaj* i koji je u budućnosti dolazio u sukob sa sultanom. U drugim narodnim pjesmama, Husein-kapetana opisuju kao vakufa, s posebnim akcentom na vjersku crtu njegova karaktera. Ovome u prilog govori svjedočanstvo Bartolomea Kuniberta, koji ga u svome opisu predstavlja kao čovjeka koji je bio iskren i marljiv musliman, koji je brižljivo vršio spoljne obrede svoje vjere i prepise Kur'ana, te ni za šta na svijetu ne bi propustio pet dnevnih molitvi. Također, kazuje da su njega često vidali kako za vrijeme razgovora okreće oči k nebu i ponavlja sasvim tiho poneku molitvu ili stihove iz Kur'ana.²

Husnija Kamberović, koji je napisao knjigu *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠĆEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, zabilježio je najvažnije događaje, koji su predstavljali prelomne trenutke u Huseinovom životu i njega zauvijek urezali u historiju Bosne i Hercegovine.

O Gradašćeviću sud donosi i Ahmed S. Aličić, koji u historiografskom djelu *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine* za njega piše da je to bio „čovjek koji je sa dvadeset osam godina stao na čelo jedne zemlje i jednog naroda, i kako je on sam kazivao sve je činio radi tog naroda, a ne radi sebe, jer on je imao sve što mu je trebalo i bogatstvo i ugled, ali je volja naroda bila iznad njegove volje“.³

² Kunibert, Bartolomeo: *Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1804-1850* (1901), Beograd, (dalje: *Srpski ustanak*), str. 311 – 314.

³ S. Aličić, Ahmed: *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. Godine*, (1996), Sarajevo, str. 400.

Što se tiče naslova teme završnog rada, ukratko ćemo objasniti značenje manje poznatih riječi.

Muris Idrizović, Abdulah Jesenković i Vladimir Knor, autori *Rječnika stranih riječi*, daju svoju definiciju riječi geneza. Oni to objašnjavaju na slijedeći način: „grč. postanak, postojanje, nastajanje, proces razvitka, porijeklo; genetski, genetičan, genetički – koji se odnosi na genezu.“⁴

Na web-portal Leksikografskog zavoda Miroslava Krlež, riječ geneza se definira kao „(grč. γένεσις: rođenje), postanak, nastanak, proces razvoja; put ili način kako je nešto nastalo, kako se nešto razvilo, kako je do nečega došlo (geneza sukoba, geneza bolesti, geneza romaničke arhitekture). Riječ se često javlja i kao dio složenica: *ontogeneza* (postanak, razvoj bića), *etnogeneza* (postanak, razvoj etničke zajednice, naroda) i dr.“⁵ Također, Geneza ili Knjiga postanka je bila prva „u nizu kanonskih knjiga Staroga zavjeta; jedna od knjiga Mojsijeva *Petoknjižja (Pentateuha), Tore*. Sadrži pripovijesti o stvaranju svijeta i čovjeka, Kainu i Abelu, Noi i potopu te Babilonskom tornju, zatim povijest patrijarha Abrahama, Izaka, Jakova, Josipa i dolaska Izraelaca u Egipat.“⁶

Riječ historija je veoma više poznata, te bismo je mogli prevesti kao nauku ljudskog društva u prošlosti, nešto što je bilo, što se već desilo. Idrizović, Jesenković i Knor, za nju kažu da ona proučava zakonitosti i razvoj ljudskog društva u prošlosti, te utvrđuje njezine metode istraživanja.

⁴ Idrizović, Muris, Jesenković, Abdulah, Knor, Vladimir: *Rječnik stranih riječi* (1990), Književna zajednica Drugari, Sarajevo, str. 119

⁵ geneza. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krlež, 2020. Pristupljeno 10. 11. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21614>>.

⁶ Geneza. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krlež, 2020. Pristupljeno 10. 11. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21615>>.

2. Husein-kapetan Gradašćević kroz historiju

Husein-kapetan Gradašćević je historijska ličnost, koja je svojim postojanjem i djelovanjem značajno obilježila bosanskohercegovačku prošlost i koji je, kao reprezentativan historijski lik, bio predmet književnog interesa. Kao lik u svome specifikumu, svojim izgledom, postupcima, djelovanjem, bio je predmet obrade poetskih motiva, dramskih motiva, prozanih motiva, historijskih pregleda, kritika itd. Nakon smrti on postaje istinska legenda. Bio je jedna od najznačajnijih historijskih ličnosti u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću. Borio se za samostalnost i nezavisnost Bosne i Hercegovine i sa tom idejom je rastao i umro.

Postoji više pretpostavki o porijeklu porodice Gradašćević. Martin Nedić⁷, bosanski franjevac, kaže da su Gradašćevići u Bosnu došli iz Budima. To je bila jedna bogata i uticajna porodica, te da su od njih obično bivali paše i zapovjednici vojske. Sultani su im s fermanima tražili da u Posavini i nekim drugim brdskim mjestima skupljaju carsku desetinu, a za to bi ih oni svojim troškom morali voditi, uzdržavati. Samim tim, zato što su imali od sultana određene desetine zvali su se spahije, beszi i kao takvi bijahu i bogati i silni.

Lajos Thalloczy, mađarski historičar, zastupao je verziju u kojoj su Gradašćevići „srednjovjekovni bosanski feudalci.“⁸

Hamdija Kreševljaković, bosanski historičar, svojim istraživanjima je pripomogao rasvjetljavanju porijekla porodice Gradašćević. On navodi da je prvi poznati pod imenom kapetan bio Muhamed. Njegovo ime se nalazi na mostarskom mahzaru 1730. godine. Prema takvom mišljenju, on je bio sin Čoso Osman-paše, dok je jedan od Muhamedovih nasljednika na kapetanskoj dužnosti bio Mehmed-kapetan. Na kapetanskoj dužnosti ga je zamijenio Osman-kapetan. Prema ovom stajalištu, Mehmed-kapetan je na toj dužnosti ostao gotovo pola stoljeća. Drugo mišljenje jeste to da preko puta Husejnije džamije u Gradačcu postoji jedan

⁷ Martin Nedić, hrvatski pjesnik, prvi ilirac iz Bosne. Ostao je upamćen po svom spisateljskom radu. On je prvi pisac u Bosni 19. stoljeća koji je progovorio stihovima.

⁸ Dr. Husnija Kamberović, *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠĆEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002), str. 7.

mezar gdje je sahranjen Mehmed-kapetan. Na temelju natpisa na mezarju se pretpostavlja da je zapravo Kreševljakovićev Muhamed-kapetan, zapravo Mehmed-kapetan, „budući da se često ova dva imena zamjenjuju.“⁹

Nakon Mehmed-kapetana, kapetansku dužnost je obavljao Osman-kapetan, koji je u Modriči obnovio „tzv. Bijelu džamiju i u njenoj blizini izgradio veliki han, a jednu džamiju je izgradio i u Gračanici, kao i jednu medresu i pred njom češmu. Jednu je medresu sagradio i u Gradačcu.“¹⁰

Budući da je njegov stariji sin Hamza-beg umro, njega je nakon smrti, na kapetanskoj dužnosti, naslijedio sin Murat-kapetan. Osman-kapetan je imao još petoricu sinova: Osman-bega, Muharem-bega, Ibrahim-bega, Husein-bega i H. Bećir-bega.

Za vrijeme njegove vladavine sagrađena je gradačačka tvrđava. Smrt je nastupila nakon što ga je otrovao Dželaludin-paša 1820. u Travniku.

Husein-kapetan Gradašćević je rođen 1802. godine u Gradačcu. Njegovi roditelji su bili Osman-kapetan i Melek-hanuma. Njegova biografija je veoma oskudna te osim tradicije koja se, kako navodi Kamberović „čuva u obitelji i malog broja lirskih i epskih narodnih pjesama, o Husein-begovom djetinjstvu nije ostalo ništa više zabilježeno.“¹¹

⁹ Dr. Husnija Kamberović, *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠĆEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002), str. 8.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid, str. 11.

Aiša Softić je objavila jednu lirsku pjesmu o njegovom rođenju, za koju ona kaže da „plijeni svojom izvanrednom skladnošću i ljepotom stiha.“¹² U pjesmi se nagovještava Husein-kapetanovo rođenje i „predskazuje njegova velika povjesna uloga.“¹³

San usnila Osman-begovica,

Mlada ljuba bega Osman-bega,

Kapetana od Gradačca grada,

Da joj raste na srcu jabuka,

Na jabuci zrno biserovo,

Na biseru ljuti zmajuspava.

A kad se zmaju probudio,

Preko Bosne krila raširio,

Do Stambola glava dopirala.

Od straha se trgla begovica,

Probudi se begu u naručju,

Pa će sanak begu kazivati,

a beg joj je sanak tabirio:

Što ti raste na srcu jabuka,

To je, dušo, naše milovanje,

Što je u njoj zrno biserovo,

¹² Mr. Aiša Softić: *Husein-kapetan Gradaščević u usmenom kazivanju i drami Ahmeda Muradbegovića.* (DIWAN, BR. 1, Gradačac 1998), str. 95.

¹³ Dr. Husnija Kamberović, *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠČEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002), str. 11.

To je tebi čedo pod srdašcem,

Što na njemu ljuti zmaju spava,

To će čedo muška glava biti,

Što je Bosnom krila raširio,

To će bit Bosni zaštitnikom,

Što Stambolu glava dopirala,

I samom će caru dodijati.

Obiteljska kuća Husein-kapetana Gradaščevića se nalazi nedaleko od tvrđave. Stoga, on je svoje djetinjstvo provodio često idući od svoje porodične kuće do tvrđave, koja će kasnije postati prepoznatljiva po svome izgledu. Gradačačka tvrđava biva obnovljena koncem 18. i početkom 19. stoljeća. Ona je bila kapetanovo sjedište i služila je samo za vojnu i administrativnu upravu. Kamberović o tvrđavi kaže slijedeće:

„Gradačačka tvrđava je prilično čvrsto zidana i okružena je jednim jarkom. Osigurana je sa tri baterije koje imaju 15 teških topova. U toj tvrđavi se nalazi kapetan koji zapovijeda i utvrđenim gradovima Srebrenik i Soko. Tvrđava i čitav kompleks starog grada počeli su se preuređivati 1765. godine u vrijeme Mehmed-kapetana. Taj posao je nastavljen za Osman-kapetana 1808. i Murat-kapetana 1818/1819. godine. Željezni materijal izrađen je u Kreševu i Fojnici. (...) Ove popravke tvrđave sredinom 18. stoljeća bile su značajne tako da se u jdnom izvještaju zastavnika Božića iz brodske pogranične pukovnije, koji je 1785, očito u šijunskoj misiji, proputovao ovim krajem, gradačačka tvrđava opisuje kao veoma dobro organizirana i utvrđena. Božić je tada pisao kako se gradina, kula, i kapetanova rezidencija „za vedrih dana“ mogu vidjeti iz Slavonije.“¹⁴

¹⁴ Dr. Husnija Kamberović, *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠČEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002), str. 12.

Njegovo odrastanje su pratila burna politička i vojna događanja u Bosni i njezinom susjedstvu. A već kao mladić mogao se i sopstvenim očima uvjeriti u to kakve su masakre osmanski veziri činili nad bosanskom društvenom elitom u Bosni. Ta događanja su veoma utjecala na mladog Husein-kapetana Gradaševića.

Najdetaljniji opis Husein-kapetana je ostavio Bartolomeo Kunibert, autor *Srpskog ustanka i prve vladavine Miloša Obrenovića 1804-1850*. On o njemu piše slijedeće:

„Husein-kapetan imadaše 30 godina; stas mu bejaše srednji, izgled interesantan, pogled blag i sumoran, osmeh pun draži i tuge, njegove oči natkrivljivahu guste i ukrštene obrve, beloća njegove kože izdavaše više đurđijanski tip njegove majke no onaj ponositog, surovog i poludivljega Bošnjaka. Jedva bi se moglo vjerovati da se pod ovim nejakim i nežnim telesnim sastavom mogla skrivati onako krepka duša, vojnički darovi, velika taština, a naročito lična hrabrost, doterana ponekad do drskosti. Iskren i marljiv muslomanin, on je brižljivo vršio spoljne obrede svoje vere i pretpise Korana; ni za šta na svetu ne bi on propustio onih pet molitava dnevno, oštro pretpisanih svakome muslomaninu i od čega ništa ne može osloboditi; šta više često su ga viđali kako za vreme razgovora okreće oči k nebu i ponavlja sasvim tiho poneku molitvu ili stihove iz Korana; i protivu opštega običaja svojih sunarodnika uzdržavaše se on brižljivo od raznih vinskih i alkoholnih pića, zabranjenih zakona islamizma.“¹⁵

Navodi se da je Bosance ipak najviše oduševljavala njegova hrabrost i odlučnost i da je to jedan od glavnih razloga zbog kojeg su ga prihvatili za vođu i pokoravali mu se.

Husein-kapetan je veoma rano ostao bez svojih roditelja, Osman-kapetana i Melek-hanume. Mula Mestvica, njegov privatni pisar, hvalio je Husein-bega kao darovitog dječaka i on je bio taj koji ga je podučavao „turskom krasopisu“. Za Husein-bega se zna da je bio veliki vjernik. Ostalo je neodgovoreno pitanje da li je pristupio nekom derviškom redu, jer se znalo da su ga obučavala dvojica derviša.

1831. Gradašević biva izabran od strane naroda za bosanskog vezira. Tada je posebnom bujrukdijom naredio da se sve džamije i mektebi popravljaju, a tamo gdje mekteba nije bilo, trebalo ih je početi graditi.

¹⁵ Bartolomeo Kunibert: *Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1804-1850*, Beograd 1901, (dalje: *Srpski ustanak*), str. 311 – 314.

Husein-kapetanovu odanost duhovnoj tradiciji najbolje pokazuje zlatni muhur, kojeg mu je 1831. izradio zlatar Ambro iz Gornjeg Vakufa, koji je opisan na slijedeći način:

„Uzdam se u velikog Stvoritelja rod mu Husein“, a okolo u sedam polja je pisalo: „Pomoć je od Boga i pobjeda skora i obraduj vjernika. Bog nam je dosta i doista upravitelj i naš gospodar i zaštitnik. Nema snage osim Boga velikog“. Ispod je sedam usklika: „O prijatelju! O slavni! O mogući! O darežljivi! O milostivi! O pokrovitelju! O oprosniče!“¹⁶

¹⁶ Husein Šehić: Husein kapetan Gradašćević (Zmaj od Bosne). Takvim za 1971 (dalje: Husein-kapetan Gradašćević), str. 130-131.

2.1 Na čelu gradačačke kapetanije

Husein-kapetan Gradašćević je bio veoma privržen svojoj porodici. Veoma rano se ženi sa sestrom derventskeg kapetana Mahmud-bega, Hanifom. Imao je sina Muhamed-bega i kćerku Šefiku, koja se rodila dok je on bio u progonstvu u Osijeku 1832. godine. Muhamed-beg umire 1854. ne ostavivši iza sebe potomstva. Dok se o sudbini Šefike ne zna ništa.

Jedna od narodnih predaja, o tome kako je smrt zadesila Murat-kapetana, i kako je Husein-beg na kapetanskoj stolici naslijedio svoga starijeg brata, kaže da je Murat-kapetan imao svog astronoma, koji se zvao šejh Muhamed. Kada je Murat-kapetan dobio poziv Dželaludin-paše da ide u Travnik, šejh Muhamed je klanjao istiharu i zatim zamolio kapetana da ne ide u Travnik jer će izgubiti glavu, ali on ga nije poslušao. Tu noć Murat-kapetan biva ubijen u Travniku, a šejh Muhamed obavještava Husein-bega da je vrijeme da preuzme njegovu kapetansku dužnost jer Murata više nema, kao ni njega.

Drugu predaju prenosi i austrijski konzul. On je prenio da je Murat-beg teško obolio. Savjetovali su ga da zakolje crnu kokoš i iz njene utrobe pojede kamen, što je on i učinio, ali je uskoro umro. Ipak, Galib Šljivo, koji je temeljito istraživao austrijsku izvornu građu, svjedoči da se sve vijesti o Murat-kapetanovoj smrti vezuju sa jednom istinom, a to je da je to djelo Dželaludin-paše.

Tokom svoje vlasti, Husein-kapetan prvenstveno biva zapamćen po svojoj graditeljskoj aktivnosti. On je nju u potpunosti usmjerio na Gradačac. Među najznačajnijim graditeljskim ostvarenjima svakako su: džamija Husejnija (slika br. 1), veliki dvorac u selu Čardak, Kula Husein-kapetana Gradašćevića (slika br. 2), sahat-kula (slika br. 3), velika katolička crkva i župni stan u selu Tolisa kod Gradačca.

Slika br. 1 - Džamija Husejnija

Slika br. 2 - Kula Husein-kapetana Gradašćevića

Slika br. 3 – Sahat-kula

2.2 Na čelu bosanskog ejaleta

1831. godina ostaje zapamćena, jer je te godine izborom za vođu autonomnog Pokreta, Husein-kapetan proglašen bosanskim vladarom. Prema dopisima objavljenim u listu *Agramer Zeitung*, Bošnjaci su tražili slijedeće:¹⁷

1. da se opozovu privilegije koje je Porta dala kneževini Srbiji,
2. da se obustavi uvođenje nizami-džedida (nove vojske, nove uniforme i novog načina uvježbavanja),
3. da se ukine bosansko namjesništvo i
4. da se dopusti uvođenje autonomne vlasti na čelu sa domaćim čovjekom, za šta će Bosna plaćati Porti godišnji tribut od 4000 kesaa.

Nakon sastanka u Travniku, navodi Kamberović, Husein-kapetan je faktički postao najviša vlast u Bosni. Nakon bijega valije Namik-paše, u jednom dokumentu se Husein-kapetan potpisuje kao *Al-muhhakkem Kapudan Husein Serasker-i Bosna*, iz čega se može zaključiti da on nije više najviša vojna nego i civilna vlast u zemlji. Nakon uspješnih vojnih pohoda na Kosovu, bosanski vojni komandanti su donijeli odluku da zatraže od velikog vezira da Husein-kapetan Gradašćević bude imenovan za bosanskog valiju. Oni su smatrali da bi najbolje bilo da tu poziciju zauzme neko iz ejaleta, ko je odan vjeri i državi i ko pomaže nemoćnom narodu i sirotinji. Husein-kapetan je to prvo odbio, ali kasnije ipak pristaje. On je organizirao i svoj dvor u Sarajevu, ali sredinom decembra 1831. napušta Sarajevo i prenosi svoj konak u Travnik, gdje je i inače bilo sjedište valije. Obrazovan je iz Divana kao jedna vrsta bosanske vlade.

Galib Šljivo, u knjizi *Bosna i Hercegovina 1827 – 1849*, jedno svoje poglavlje posvećuje buni Huseina-kapetana Gradašćevića. On nam tu opisuje kako se u proljeće 1830. godine sve više počelo pominjati ime Husein-kapetana Gradašćevića. On to objašnjava slijedećim riječima:

¹⁷ Dr. Husnija Kamberović, *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠĆEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002), str. 42.

„njegovo nastupanje postalo je osobito naglašeno od trenutka kada su u Bosni stigle vijesti o ukidanju ustanove nasljedne kapetanije. On je naglašavao opasnosti koje prijete Bosni, a glavnu je vidio u uvredljivim odlukama da se uvedu nove uniforme.“¹⁸

Ali-paša Fidahić je historijska ličnost koja se pojavljuje i u dramskim tekstovima Ahmeda Muradbegovića i Nedžada Ibrišimovića. Husein-kapetan ga je sproveo kao zatvorenika u Gradačac, ali su tu uskoro postali najbolji prijatelji. Ali paša je kasnije stekao povjerenje Huseina-kapetana Gradšćevića što je rezultiralo povjerenjem i prijateljstvom. Odluka tuzlanskih kapetana da ih predvodi Husein-kapetan Gradašćević, najmoćniji i najbogatiji kapetan u bosanskom ejaletu, uslovljena je njegovom sposobnošću i hrabrošću da bi se iskazao u odbrani svoje kapetanije. On je imao 1300 kmetova, kapetana gradačačke kapetanije, koja je dominirala bosanskom Posavinom. A jedna od bitnih stavki je bila i ta što on nikad nije došao u sukob ni s valijom ni s Portom. On je bosanskom valiji Abdurahim-paši pomogao da uđe u Bosnu, našao mu se pri ruci i pružio mu utočište kad je morao da napusti Bosnu. Husein-beg je pisao knezu Meternihu iz Osijeka 13. jula 1832. da je on stalno pomagao sultanovim valijama, a našao se pri ruci i Mustafa-paši, kada je morao napustiti Bosnu u zimu 1826. godine: „Ja pak kao edan čovek u Bosni najstarijeg plemena kapetanom esam doznavao i znao da on edan carski čovek u najgorem zimnim vremenu prečekam i dočekam istog vezira sa njegovim haremom zajedno u svojoj Nahiji varoši Gračanici tako lepo daga nebi ni kod kuće njegove dočekali bolje gdje je odmornost činio 3 dana...“¹⁹

Husein-bega nisu prihvatili braća Sulejmanpašići, te hercegovački ajani Alijaga Rizvanbegović i Smail-aga Čengić.

¹⁸ Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina 1827 – 1849* (1988), Institut za istoriju u Banjaluci, Banja Luka, str. 116.

¹⁹ Ibid, str. 124.

2.3 Progonstvo

Husein-kapetan 1832. sultanovom naredbom biva proglašen „nevaljalcem“, „zlikovcem“, „odmetnikom“, te osuđen na smrt. Nedugo zatim ga šalju u progonstvo.

On svoje posljednje dane života provodi u Istanbulu. Veoma dugo je bio nepoznat tačan datum njegove smrti. Hamdija Kreševljaković se u svom radu objavljenom 1932., pozivao na pričanje Bećir-bega Gradaševića, koji je navodno od Husein-kapetanove služavke čuo da je on umro pripremajući se da proslavi mevlud 1833. godine. Tog dana mu je pozlilo, počeo je povraćati i u tome ispustio dušu. Po tome, njegova smrt pada na 30. juli 1833. godine. Kasnije je Kreševljaković odustao od tog datuma i utvrdio tačan datum njegove smrti, zaključivši na temelju natpisa na njegovom nišanu da je umro 17. avgusta 1834. godine. Mnogi se pitaju pod kakvim je okolnostima umro, te vjeruju da je do toga došlo nasilnom smrću. Ostaje ipak zapamćena činjenica da je on već pred odlazak u Slavoniju osjećao bolest. O kakvoj se bolesti radi nije moguće ništa tvrditi, ali, navodi Kamberović, mnogi su držali tvrdnje da je riječ o koleri.

3. „Bosanskohercegovačka drama ili dijalog s vremenom“²⁰

Riječ „drama“ potječe iz grčkog jezika i može se prevesti kao radnja. Na web-stranici Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža drama se definira kao:

„tekst namijenjen glumačkoj izvedbi pred publikom.(...) Umjesto drame za cijelo se područje dramske književnosti katkad rabi i termin dramatika. Već je Platon (*Država*, 3. knjiga), govoreći o »tri vrste pjesništva i pričanja«, tragediju i komediju, koje »stoje posve u oponašanju« (→ MIMEZA), razlikovao od lirike, koja je sva »u pripovijedanju samoga pjesnika« (dijegeza), i epike, koja je »u obadvojemu«. Dramu je kao skupni naziv te »vrste pjesništva« prvi uporabio Aristotel (*O pjesničkom umijeću*, 3. poglavlje), ustvrdivši da su, s obzirom na »način oponašanja«, Sofoklo i Aristofan umjetnici »iste vrste« jer »obojica oponašaju ljude koji djeluju i rade«, a tragedije i komedije zajedno »neki nazivaju 'dramama' zato što oponašaju ljude koji 'rade'«.“²¹

Milivoj Solar, autor *Teorija književnosti*, za dramu kaže da se ona „upotrebljava kako za oznaku velike skupine književnih djela odnosno književnog roda (dramska književnost ili dramatika za razliku od epike i lirike) tako i za oznaku jedne vrste unutar dramske književnosti (drama se tada razlikuje od tragedije i komedije).“²²

S druge strane, Batušić i Švacov u djelu *Drama, dramaturgija i kazalište (1983)*, za dramu kažu da „unutar roda dramskog pjesništva označuje i vrstu, pa tako dramu u užem smislu razlikujemo od tragedije, komedije, pastore, farse i ostalih vrsta i podvrsta dramske književnosti.“²³

Drama se može tumačiti i kao jedan od tri književna roda, koji je specifičan po tome što u sebi zahtijeva dramski sukob, ono bez čega svaka drama ne može. Taj sukob obuhvata dva suparnika, dva lika, koji mogu biti u sukobu sa samim sobom, sa sudbinom, ili pak, sa

²⁰ Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 9.

²¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16173>

²² Solar, Milivoje (2005), *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, str. 227.

²³ Vukojević, Zrinka: *Dramski postupci u metodičkom oblikovanju nastave hrvatskoga jezika u nižim razredima osnovne škole* (2016), Zagreb, str. 25.

društvenim okruženjem. Samim tim, može se zaključiti da se dramski tekst razlikuje od lirskog ili proznog teksta. U knjizi *Od slova do smisla* Nenada Veličkovića, stoji da se on razlikuje po tome što: „U njemu preovladava dijalog, koji vode likovi zainteresovani za postizanje nekog cilja. (Cilj može biti, naprimjer, osveta, ostvarenje ljubavi, pobuna protiv tiranina, sticanje bogatstva, otkriće tajne, osvajanje vlasti, ispunjenje sna, bijeg od lošeg života... ali i ostajanje po strani od svega.)“²⁴

Što se tiče bosanskohercegovačka drame, da se zaključiti da se ona počela razvijati mnogo kasnije nego drame u regiji, a još mnogo kasnije nego dramska književnost koja je započinjala u antičkom periodu.

Smatra se da se antička tragedija razvila iz ditiramba, to je bila horska pjesma u čast Dionisa, boga plodnosti i vina. Tvorac tragedije je bio Tespis, koji je postao prepoznatljiv po tome što je kostimiran izvodio mitske likove. Ali, tek nakon što je Eshil, na tim dionijskim predstavama, uveo drugog glumca stvorena je bitna pretpostavka dramske forme. „Tek tada je jedna predstavljena ličnost mogla stupiti u dijalog s drugom ličnošću i suprotstaviti joj sebe i svoje težnje; tek tada se, dakle, kroz dijalog mogla razviti dramska radnja.“²⁵ Trećeg glumca uvodi Sofokle, pa su se tada istovremeno na sceni mogla pojaviti tri lica, zbog čega se „težište dramske radnje prenijelo s kora na likove i odnose među njima.“²⁶

Bosanskohercegovačka drama je počela sazrijevati u periodu između dva svjetska rata. Kako navodi Josip Lešić, autor *Dramske književnosti*, tek nakon Prvog svjetskog rata dolazi do prave ekspanzije drame sa historijskom tematikom, s tim da su one obuhvatale sve nacionalne i konfesionalne grupacije, te sama historija Bosne i Hercegovine za mnoge će pisce postati neiscrpan izvor tema i junaka. Ipak, među dramama objavljenim između dva rata ističu se one objektivne, koje „na osnovu historijskih dokumenata i pomnog proučavanja epohe (i historijske ličnosti) koju žele prikazati, pokušavaju da određenom historijskom dokumentu daju »dramski oblik«, kako bi *istorijska istina* postala i *umjetnička istina*.“²⁷ Što se tiče žanrovskog i tehničko-konstruktivnog pogleda, pisci historijskih drama se najčešće služe:

²⁴ Ibid, str. 55.

²⁵ Lešić, Zdenko: *Teorija književnosti* (2005), Sarajevo Publishing, Sarajevo, str. 484.

²⁶ Lešić, Zdenko: *Teorija književnosti* (2005), Sarajevo Publishing, Sarajevo, str. 484.

²⁷ Lešić, Josip: *Dramska književnost* (1991), Svjetlost, Sarajevo, str. 366.

„najraznovrsnijim strukturama i stilovima, od romantičarskih recidiva sadržanih u emotivnoj prekomjernosti i »ekspresivnom govoru« na način melodramske moralne i emocionalne teleologije, preko oblikovanja takvih sižejno-fabularnih mehanizama pomoću kojih se prije svega nastoji dramski realizovati uzbudljiv zaplet u stilu »dobro skrojenog komada«, do korišćenja izražajnih sredstava »epskog teatra« (filmska dramaturgija, dvostruka scena, miješanje realne i iredne akcije i sl.)“²⁸

Gordana Muzaferija, autorica knjige *Činiti za teatar*, na jednom mjestu sabira zbir ogleđa, koji su rezultat njezinog dugoročnog bavljenja izučavanja dramske književnosti i teatra na bošnjačkoj, bosanskohercegovačkoj i južnoslavenskoj razini. Muzaferija navodi da se u multikulturnoj Bosni i Hercegovini književnost zasniva na višeglasju, te na mjestu gdje se dodiruju literarne tradicije Istoka i Zapada, prepoznajemo četiri različite komponente: bošnjačku, hrvatsku, srpsku i jevrejsku. Ipak, te četiri književnosti se međusobno ne isključuju, nego stoje u naporednom i prožimajućem odnosu i tvore „jedinstvo u razlikama.“²⁹ Takvom modelu bosanskohercegovačke literature pripada i drama. Na književnopovijesnoj vertikali, navodi Muzaferija, ona je jedna od najmlađih žanrova, jer je prvi dramski tekst objavljen 1885. godine. To je drama *Majčin amanet* Ivana Lepušića, koja je nastala pod utjecajem melodramskih pučkih igara Ilije Okrugića Sremca.

Navodi se da historija dramskog žanra u Bosni i Hercegovini započinje u doba austrougarske vladavine. Taj period obuhvata posljednju deceniju 19. stoljeća, kada dolazi do kulturnog preporoda kod svih bosanskohercegovačkih naroda, a manifestira se „kroz pokretanje časopisa, otvaranje čitaonica i amaterskih scena na kojima se izvode i prve predstave putujućih teatarā (iz Srbije, Hrvatske, Austrije i Mađarske), što postaje svojevrsan podstrek za pisanje domaćih dramskih tekstova.“³⁰

U svom članku *Periodika bosanskohercegovačke drame do Drugog svjetskog rata*, Almedina Čengić navodi da nekoliko „srednjovjekovnih zapisa svjedoči o djelovanju gostujućih putujućih družina, u tadašnjoj Bosni, koje su dolazile uglavnom iz regionalnog područja. Jedini odobravani način dramskog djelatništva prezentiran je kroz pozorište sjena ili

²⁸ Ibid.

²⁹ Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 9

³⁰ Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 10.

Karadžozovo pozorište, koje je, kao specifična vrsta dramskog predstavljanja, preneseno na tlo Bosne i Hercegovine sa Istoka, dolaskom Otomanske imperije, uglavnom među bošnjačkim stanovništvom.“³¹

Važnu ulogu je odigrao časopis *Behar*, čije uredništvo poziva bošnjačke književnike na stvaranje sa jakom poučnom tendencijom, te za dramu tvrde da svoju prosvjetiteljsku misao mogu obaviti ako se usmjere na teme iz „narodne prošlosti“ i „uspomene iz ratova“. Kompletna ta dramska produkcija, iz ovog početnog perioda stvaranja, bila je štampana u *Beharu*, a neka od imena koja se spominju su: Safvet-beg Bašagić, Riza-beg Kapetanović, Hamid Šahinović Ekrem, Adem-aga Mešić i Husein Đogo.

Kao jedna od važnijih faza u razvoju dramskog stvaralaštva spominje se period od 1967. do 1977. godine, kada dolazi do širenja postojećih dramskih tokova, a posebno je karakteristična „pojava drama inspiriranih događajima i ličnostima iz historijske prošlosti Bosne i Hercegovine, što u jednom trenutku postaju čak dominantna svekolike bosanskohercegovačke dramske produkcije.“³²

³¹ Čengiće, Almedina: *Periodika bosanskohercegovačke drame do Drugog svjetskog rata* (2018), Sarajevski filološki susreti: zbornik radova, str. 345.

³² Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 38.

4. Ahmed Muradbegović „Husein-kapetan Gradašćević“

Ahmed Muradbegović je jedan od vrlo značajnih autora, koji se javlja u bosanskohercegovačkoj drami i koji svojim tekstovima parira suevropskim suvremenicima, gdje piše u ekspresionističkom stilu. U književnost ulazi pjesmom *U Krvi i plamenu*, koja biva objavljena u Sarajevskom listu 1917. godine. Zemlja Bosna je uvijek bila glavna preokupacija Muradbegovićeve umjetničke riječi. Te, čak, i u predgovoru svoje zbirke novela *Nojemova lađa*, piše: „Čudna je ta naša zemlja Bosna, čudna i prečudna.“

Gordana Muzaferija, autorica knjige *Činiti za teatar*, navodi da je dramski opus Ahmeda Muradbegovića, sačinjen od preko dvadeset raznovrsnih tekstova, i nastao je tokom njegovog intenzivnog rada od 1923. do 1943. godine. Muradbegović je pisao: ekspresionističku, neoromantičku i realističku dramu. On je stasao u zagrebačkoj literarno-teatarskoj školi, u atmosferi umjetničkih djela Gavelle, Krleže ili Strozija. Muradbegović biva prvi dramatičar koji napušta melodramska poetička sredstva i gradi specifičan dramski krug, zasnovan na različitim stilskim, žanrovskim i tematskim premisama. Bio je jedan od onih koji su zahtijevali: „»svoj teatar«, »čistu dramaturgiju«, novi stil scenskog izražavanja, uvjeren da je umjetnost u osnovi *simbolična* i da se stoga ostvaruje metodom *simboličnih stilizacija*.“³³

Muradbegovićeva junaka, Muzaferija opisuje slijedećim riječima: „Lišen je voljnog djelovanja po izboru individualnog čina i, bez obzira na posebnost stilsko-žanrovskog određenja drame kojoj pripada, on je uvijek ugrožen „mehanizmima“ što „sužavaju prostor čovjekove slobode“ i „poriču mogućnost da čovjek vlada sobom i odlučuje o svojim postupcima.“³⁴

Muradbegović svoju dramatiku otvara dramom *Pomrčina krvi* (1923.) i njome pokazuje da je perfektно ovladao ekspresionističkom poetikom. Kako navodi autorica Gordana Muzaferija „dramom analitičkog ekspresionizma pisac je dotakao ne samo ono strašno dno čovjekove

³³ Lešić, Josip: *Dramska književnost* (1991), Svjetlost, Sarajevo, str. 304.

³⁴ Muzaferija, Gordana: *Činiti za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 69.

skriveno prirode nego je sačinio i sliku ratnog odraza u duši njegovog učesnika i k tome još razotkrio gubljenje orijentacije pojedinaca u kompleksu pada kastni vrednota.³⁵

U drami *Nevidljivi žrvanj*, koju objavljuje samo godinu dana kasnije, Muradbegović primjenjuje „poetiku „apstraktnog ekspresionizma“ prikazujući mahnito orgijanje mesa u krčmi „Zeleni limun“, što neodoljivo podsjeća na ambijent i atmosferu Krležinih legendi *Michalangelo Buonarroti* i *Kraljevo*, gdje junaci piju, plešu, kartaju, smiju se i ubijaju uz bučne tamburaške zborove, kanibalsku viku i „fosforno svjetlo transa“.³⁶

Još jedna izrazito ekspresionistička drama u Muradbegovićevom nizu je bila *Bijesno pseto* (1922.). Muradbegović kaže da je on kroz tu dramu želio da pokaže kako svi mi u jednom trenutku postajemo žrtva nekog skrivenog „bjesnila“. „Građu je pisac preuzeo iz svoje novele *Mizantrop* i dramatski je uobličio tehnikom gradacionog nizanja slika u kojima je narastanje „bjesova“ progresivno provedeno kroz živu vertikalnu drhtavog ljudskog mesa i „crne, nepročišćene krvi“.³⁷

U Muradbegovićevom dramskom opusu ističu se i dvije historijske drame *Majka* (1933.) i *Husein-kapetan Gradašćević* (1942.), koje su napisane u „neoromantičkom prosedeu posluživši se mjestimično čak i melodramskim sredstvima. Nešto od ekspresionističkog modela prepoznatljivo je i u ovim neoromantičkim dramama, naročito na planu funkcioniranja likova kao simbola u arhetipu obiteljske sheme, te u njihovoj raspolućenosti između društvene i intimne scene.“³⁸

Tokom Drugog svjetskog rata, on je sačinio i dvije folklorne melodrame *Rasemin sevdah* (1942.) i *Ljubav u planini* (1942.)

U članku pod naslovom *Dramsko ne-vrijeme Ahmeda Muradbegovića*, Dinko Delić navodi da to „historijsko ne-vrijeme što rastače život i tijelo, osjećanja i dušu fasciniralo je našeg pisca i ovaplotilo se u ambijentu njegovog teatra. Bez razlike koji dramski žanr da režira i koji tekst da piše, scena i likovi obuhvaćeni su strastvenim govorom jezika i tijela. Grče se gesta i grimasa kao ribe na suhom, karakteri jure za svjetlom kao leptiri na svijeću i plaćaju puno

³⁵ Muzaferija, Gordana: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – novija književnost drama*, Izdavačka kuća Sarajevo Alef, Sarajevo, str. 16.

³⁶ Ibid, str. 16.

³⁷ Ibid, str. 17.

³⁸ Ibid, str. 18.

cijenu svoje kazališne ludosti. To scensko ne-vrijeme u kojem Muradbegović kao u laboratoriji razvija „nepobitne attribute naše rasne duše“, dakle osjetljiva mjesta bošnjačkog (hrvatskog, europskog) identiteta, zajednički je imenitelj njegove dramaturgije. To je specifičnost po kojoj će ga auditorijum pamtiti.“³⁹

³⁹ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 382.

4.1 Dramsko stvaralaštvo Ahmeda Muradbegovića

Kao što smo već ranije spomenuli, drame Ahmeda Muradbegovića se mogu podijeliti u nekoliko skupina. Mi ćemo navesti podjelu koju je napravio Uzeir Bavčić, a ona izgleda ovako⁴⁰:

1. neoromantičarske drame s historijskim motivima (*Majka*, *Husein-beg Gradašćević*),
2. pastoralne drame (*Ljubav u planini* i *Unesite mrtvaca*),
3. ekspresionističke drame (*Pomrčina krvi* i *Bijesno pseto*) i
4. realističke drame (*Na Božjem putu*).

Prije nego što počnemo sa analizom, potrebno je osvrnuti se na pojam neoromatizma, kojem mnogi prigovaraju taj prefiks neo-, koji, kako navodi Aleksandar Flaker, podrazumijeva „ponovljivost pojedinih faza u književnopovijesnom procesu.“⁴¹ Na web-stranici Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža neoromantizam se definira kao „sporan naziv za različita književna strujanja kojima je zajedničko suprotstavljanje naturalizmu i pozitivizmu. Umjesto slika društvene stvarnosti i bioloških nagona čovjeka, neoromantičari se okreću vlastitoj duši, snovima i egzotici. Ta su nastojanja posebno izražena u njemačkoj književnosti na prijelazu iz XIX. u XX. st. U djelima H. Von Hofmannsthal, S. Georgea, H. Eulenberg i dr.“⁴²

Sada ćemo se usmjeriti na Muradbegovićevu dramu *Husein-kapetan Gradašćević*, koja je bila predmetom različitih kritičkih osvrta od njenog pojavljivanja do danas. Drama je 1942. godine izvedena u Zagrebačkom kazalištu u režiji Branka Gavella⁴³.

Uzeir Bavčić, u svom članku *Dramsko stvaralaštvo Ahmeda Muradbegovića u svjetlu kritike*, kaže da je dramski opus, uz novelistiku, bio predmet zapažene kritičke pažnje, osobito u

⁴⁰ <http://knjizevnarijec.blogger.ba/arhiva/?start=17>

⁴¹ Flaker, Aleksandar: *Stilske formacije* (1976), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, str. 81.

⁴² <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43399>

⁴³ Branko Gavella je bio hrvatski redatelj, teatrolog i kazališni pedagog. Pisao i pod pseudonimom Brankač i Aleksandar Mautner.

međuratnom periodu. Na samom početku članka on daje komentar na drame: *Bijesno pseto*, *Pomrčina krvi*, *Unesite mrtvaca*, *Husein-beg Gradašćević*, *Ljubav u planini*. Mi ćemo najveću pažnju posvetiti kritikama koje je izazvala Muradbegovićeva neoromantičarska drama s historijskim motivima *Husein-beg Gradašćević*.⁴⁴

Shodno tome, kaže Bačić, Branimir Livadić je u *Hrvatskoj reviji* dramu ocijenio kao „tipično historijsko dramsko ostvarenje, koje uz izvrsnu ekspoziciju, sažetost, jasnoću i jednostavnost kompozicije, odlikuje i lirski ton, izražen u toplini piščeva suosjećanja sa ljudima, zemljom i zbivanjima u njoj.“⁴⁵

Livadić je u ovoj drami ipak zapažao i neke slabosti, te navodi slijedeće primjere: manjak psihološke motiviranosti postupka Husein-begove majke u drugom činu i nedovoljnu dramatičnost unutarnjih sukoba u drugom i trećem činu. Livadić uočava da je u sceni kada Husein-begova majka odlučuje da povjeruje Ali-paši Rizvanbegoviću i Čengiću, zapravo „došao donekle mehanički u strukturu njezinu, više u stilu stare, nego moderne dramatike, više kao težnja za dramskim zapletom, nego kao psihološka nužda.“⁴⁶

On događaje u posljednjem činu objašnjava kao prazne po svom unutrašnjem sadržaju, jer „dramatičnost vanjske borbe ne može nikako da dosegne dramatičnost unutarnjih sukoba, koji su svi do svoje kuluminacije u drugom činu ostali iza nas.“⁴⁷

Što se tiče tragičnog poraza Husein-bega na samom kraju drame, zbog izdaje Rizvanbegovića i Čengića, Livadić kaže da je to „posljedica izdaje, prepušten slučajnostima ratne sreće, više (...) borba sila iznad i izvan čovjeka, nego onih, kojim on pokreće sam, u kojima je junak i pobjednik.“⁴⁸

⁴⁴ Prema: Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- drama* (1998), Alef, Sarajevo.

⁴⁵ <http://knjizevnarijec.blogger.ba/arhiva/?start=17>

⁴⁶ Livadić, Branimir: *Kazalište Ahmeda Muradbegovića: Husein-beg Gradašćević* (XV/1942), Hrvatska revija, 7, 387-388.

⁴⁷ Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- drama* (1998), Alef, Sarajevo, str. 180.

⁴⁸ Livadić, Branimir: *Kazalište Ahmeda Muradbegovića: Husein-beg Gradašćević* (XV/1942), Hrvatska revija, 7, 387-388.

Vladimir Jurčić, s druge strane, ističe oduševljenje Muradbegovićevim dramskim stvaralaštvom, te kaže da je ova drama „potpuno zrelo, tehnički savršeno dotjerano djelo“, koje se „razvija iz duboke unutrašnje snage, koja se održava u snažnom osjećanju kreatora, u njihovoj djelatnosti i živom sudjelovanju kao i u kolopletu događaja, koji su tako logično povezani, da stalno podvlače koncepciju drame.“⁴⁹

Za razliku od Livadića, koji je sa većom kritičnošću pristupao ovoj drami, Jurčić ističe da se „upravo začudnom vještinom i skladnom povezanošću (...) nižu pred očima gledatelja, uzbudljivi prizori, izlažu (...) odsudni događaji, redaju (...) mnoge osobe, vežu bezbrojne epizode, koje se odlikuju životnom snagom i zamjernom psihološkom motivacijom.“⁵⁰

Što se tiče Husein-bega, ističe da je on tip „tragičnoga heroja, koji je dostojan najuzvišenije drame“, da je unošenjem niza sporednih osoba „pisac vješto (...) raspleo tkivo svoje drame“, da je dijalog u drami „neobično snažan, uvjerljiv i dojmljiv“, da se pisac kloni „dugih razgovora, služeći se kratkim refleksijama i odsječnim upadicama“ i da, konačno, ova drama „pruža mnogo podesnog gradiva za ispitivanje tehnički savršene drame (...).“⁵¹

Jedno od imena koje se spominje je Drago Rubin, koji se u *Nastavnom vijesniku* osvrnuo na lik Husein-bega u ovoj drami povezujući ga sa historijskim likom Zmaja od Bosne. On u liku Husein-bega prepoznaje određenu epsku odliku. Ističe Muradbegovićevu težnju da što više naglasi Gradašćevićev tragični svršetak, zbog čega sam pisac toliko i ne potencira njegove sukobe s ostalim likovima. Prema njegovom zapažanju „takva dramska tehnika, neprimjerena za dramu iz savremenog života, u ovakvom djelu s povijesnom građom daje drami poseban čar, čar nekog gledanja iz daljine, gdje dolaze do izražaja samo veliki kontrasti: visoki lik Huseina nad jednoličnom okolinom.“⁵²

⁴⁹ Jurčić, Vladimir: *Muradbegovićeva povijesna drama Husein beg Gradašćević*, Novi list, III/1943., 558.6. – Theatralis.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Drago Rubin, *Nove dramske izvedbe* (14.III. – 23.V.), Muradbegović, Husein-beg Gradašćević, *Nastavni vijesnik*, I/1941/42., 5, 381-383.

Muradbegović se u drami čvrsto drži tla rodne Bosne:

„Uz nekolicinu iznimki, Muradbegović se pišući pjesme, novele i drame čvrsto drži „tla i krvi“ svoje rodne Bosne, što će zapravo reći da svojim tekstovima ne dovodi u pitanje literarni – i ne samo literarni – mit o egzotičnom otoku Orijenta na evropskom tlu, o zatvorenom, prostorno izoliranom i ahistoričnom svijetu jakih emocija i nosalomljivih etičkih principa, o svijetu gdje će čovjek prije umrijeti, poginuti ili ubiti drugoga negoli odustati od neke svoje nakane, zatomiti čuvstva, pogaziti riječ, prekršiti unutarnji moralni zakon ili se odreći vjere i tradicije.“⁵³

U *Obzorima bošnjačke književnosti*, autora Esada Durakovića, za Muradbegovića se kaže da su njegove drame zapravo prva cjelovito konstruirana djela, koja se zasnivaju na sistemu dramskih funkcija, gdje je „kako je to definirao Etienne Souriau – „jedna tematska sila koja u zajedničkom životu nekoliko bića ostavlja trag, koja obeležava tok u kojem nastaju kovitlaci, spirale sila gde su sva ta bića uvučena u radnje, protivradnje, tokove koji svi skupa čine jednu dinamičnu figuru u kojoj se svi sudaraju, ozleđuju jedni druge, sledeći neku vrstu moralne koreografije koja je bit pozorišne radnje““.⁵⁴

Duraković navodi da Muradbegović u svojim dramama naročito ispoljava lik obespravljene žene „odane kultu porodičnog života, izložene surovosti muškarca, neprikosnovenog gospodara, koji vlastitu slobodu shvata kao neupitno pravo gospodarenja životom supruge, sestre, kćerke.“⁵⁵ U njegovim djelima obično biva oslikan život žene iza zatvorenih avlijskih zidova, koja je nemoćna da utječe na vlastitu egzistenciju.

Muhsin Rizvić, autor *Panorama bošnjačke književnosti*, navodi da Muradbegovićev:

„kompleks „rasne“ dosljednosti, samovolje, tvrdih, agresivnih, i toplih i strastvenih čuvstava na granici afekta, i duboke, ekspanzivne čulnosti, koji se užušćuje do ekstrema i zasićuje do apsurdna, povezuje njegove umjetnički najdosežnije novele i drame u jednu cjelinu. Iz toga izbijaju snažni etički sukobi njegovih drama *Na Božijem*

⁵³ Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- drama* (1998), Alef, Sarajevo, str. 187.

⁵⁴ Duraković, Enes: *Obzori bošnjačke književnosti* (2012), Dobra knjiga, Sarajevo, str. 284.

⁵⁵ Ibid, str. 305.

putu, Majka, Mlinar Andrija, divljaju elementarne strasti u dramama *Bijesno pseto* i *Unesite mrtvaca*. U čudne, egzotične znake Muradbegovićeve dramskog kompleksa spada i onaj za nepozvane neuhvatljivo potresni, a za pozvane tragično-uzbudljivi sraz dvaju svjetova, Evrope i Orijenta, u bošnjačkoj duši, sukob tradicionalne etike, na jednoj strani, i zapadne civilizacije sa slobodnijim shvaćanjem erotskih i religijsko-socijalnih odnosa, na drugoj, koji je našao svoj izraz u drami *Na Božijem putu*. Njima se pribraja, zatim, Muradbegovićevo oduženje epsko-herojskoj tradiciji u drami *Husein-beg Gradašćević* i romanu *Ponos*, te mitsko-pastoralni otvor u drami u stihovima *Ljubav u planini*, koja je pozlužila Jakovu Gotovcu kao libreto za operu *Morana*.⁵⁶

U eseju *Kako se postaje dramatičar* Ahmed Muradbegović daje odgovor na postavljeno pitanje i kazuje koju je on metodu koristio u tu svrhu. On se nada da će još neko moći upotrijebiti tu metodu, a možda čak stvoriti i vlastitu. Muradbegović piše da dramu treba napisati i onda „treba angažirati „via major“ da ona rekne svoju riječ, koja prelazi u čisto naređenje i stvar je gotova.“⁵⁷ On, ipak, kaže, da se on nije mogao koristiti takvom metodom, jer je kao književnik bio politički neopredjeljen, a „via major“ voli samo političke pitomce. Jedan stari dramatičar mu je rekao da se tek u 50. godini mogu pisati dobre drame, ali on se nije slagao s tom metodom. Njemu je ostala na raspolaganju samo još jedna metoda. On to opisuje ovim riječima:

„Ja sam sanjario, mnogo sanjario o svojim budućim djelima. (Molim, nisam sanjao svoja buduća djela, nego o njima sanjario, to je velika razlika.) Još u srednjoj školi pisao sam zadaće povišenim stilom i pjevuckao pjesmice po receptu estetike gosp. Bogdana Popovića, a koji se sastoji u tri glavna principa, da pjesma mora biti:

- a) lijepa
- b) jasna
- c) emocionalna.

⁵⁶ Rizvić, Muhsin: *Panorama bošnjačke književnosti* (1994), Ljiljan, Sarajevo, str. 342 – 343.

⁵⁷ Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- drama* (1998), Alef, Sarajevo, str. 145.

To je bilo u gimnaziji. Kako sam kasnije čuo, gosp. se Bogdan Popović sa svojom estetikom užasno blamirao. (...) U mojoj nutarnjoj aristokratskoj monarhiji, ustaju neki boljševici, dižu revolt i vape za svojim pravima. Šta je to? Na koncu konca doznao sam i to. Svaka moja literarna simfonija imala je u sebi toliko tuđih – dramskih – elemenata, da je upravo vikala za scenom i dramskom formom. (...) Drama je bila moj san, moj ideal, ali san i ideal nisu dovoljni za tu stvar, jer dramu treba znati napisati. Treba, najprije upoznati glumačku umjetnost i općenito cjelokupnu pozorišnu umjetnost. Bio sam potpuno svjestan te spoznaje.⁵⁸

On kaže da je uskoro u Zagrebu izašao proglas za regurtaciju u dramsku školu. Tu upoznaje „pokojnog Ogrizovića“. Ogrizović je važio za najboljeg dramskog tehničara. Muradbegović je isplanirao da od novele *Aktovka* napravi dramu u tri čina. On u tom članku objašnjava kako su nastale njegove drame: *Pomrčina krvi*, *Bijesno pseto*, *Mizantrop*...

Prema dokumentaciji Vladimira Bitija, posezanje za historijom nije samo balkanska osobitost, ali ipak, navodi Sanjin Kodrić, autor *Književne prošlosti i poetike kulture*, „činjenica jeste da bi se bošnjačka, pa tako i ukupna integralistički shvaćena bosanskohercegovačka književnost 20. st. dala uveliko (mada nikako i u cijelosti) opisati kao literatura priče o prošlosti, a slična opaska primjenjiva je, jednako tako, i na ostatak književne produkcije u nekadašnjoj Jugoslaviji tokom prethodnih stotinjak godina, ali i prije.“⁵⁹ Kodrić, također, navodi da je povijesna pripovijest veoma bitno obilježje proznog, pjesničkog i dramskog u bošnjačkoj te bosanskohercegovačkoj književnosti.

⁵⁸ Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- drama* (1998), Alef, Sarajevo, str. 146.

⁵⁹ Kodrić, Sanjin: *Književna prošlost i poetika kulture* (2010), Slavistički komitet, Sarajevo, str. 129.

4.2 Drama *Husein-kapetan Gradašćević*

Drama *Husein-kapetana Gradašćević* Ahmeda Muradbegovića, kompleksnošću glavnog junaka i jezičkim bogatstvom, veoma brzo se vinula u visine najboljih književnih ostvarenja bosanskohercegovačke književnosti. To nije samo klasična neoromantičarska drama, već djelo u kojem se uočava sukob pojedinca o važnim egzistencijalnim pitanjima, čija je paradigmatična ličnost Husein-kapetan Gradašćević. U ovoj neoromantičarskoj dramskoj priči s historijskim motivom dominira priča o životu Husein-kapetana Gradašćevića, začinjenoj pobunom među narodom, zaraćenim stranama, koja se u toku dramske radnje pretvara u stvarni rat i borbu za vlast i život.

U ovom slučaju, imamo likove podijeljene u dva kolektiva: na strani Gradašćevića i na strani sultana. Shodno tome, u drami je u nekoliko navrata dovedena u pitanje i očita razlika među dvojicom braće, koji zastupaju suprotne strane, Husein bošnjačku a Osman tursku. Dakle, „pojedinci se ne izdvajaju po svojim socijalno-psihološkim individualnim kvalitetima nego se utapaju u psihologiju rasno-vjerskog kolektiviteta. Djelimično se mogu razlikovati samo po intenzitetu ispoljavanja rasnih osobina, ni po čemu drugom.“⁶⁰ Polazeći od ovih spoznaja, pisac stvara bitno drugačiju dramu. Predstavljeni su akteri nedavno uspostavljene vlasti, pri čemu tim literarno-teatarskim svijetom dominiraju koristoljubljive, pohlepne, gramzive, prevrtljive, sebične, okrutne i amoralne osobe. Svi oni bore se samo za jedno – sebe. Na tom putu oni ne mare ni za šta drugo. Najbolji primjer bio bi nam Husein-kapetanov brat, Osman, koji zajedno sa svojom ženom Mujesirom biva uvučen u prljave igre sultana. Njegova žena je ta koja je okarakterizirana kao tuđinka i neprijatelj, te ona koja radi o glavi Husein-kapetana.

Likovi su organizirani u parove, siže se razvija u prizorima, koji jedan iza drugog proistječu po logici progresije, kojom se zaoštava ili iz druge perspektive ispituje napetost sadržana već u početnoj situaciji, radnja je zapravo formuliranje te osnovne napetosti. Dramska napetost ne proističe iz unutrašnjeg čovjekovog rascjepa, kao što je to slučaj u ekspresionističkim dramama, već „objektivni rascjep“ koji čovjeka dovodi pred izbor između svoga socijalno-historijskog bića i svoga „biološkog“ tačnije intimnog bića. Za primjer, Dževad Karahasan navodi slijedeće:

⁶⁰ Spahić, Vedad, Kunić, Mirsad: *Čitanka 3*, SARAJEVO PUBLISHING (2005), Sarajevo, str. 189.

„U ovim dramama se, naravno, događa ista ona disocijacija tehnike i materijala o kojoj se govorilo u vezi s pastoralom, s tim da se ona ovdje manifestira na drugom planu: rascjep na „historijskog“ i „mitskog“ čovjeka ovdje je diktiran konkretnom historijskom situacijom, što znači da je zaoštavanje toga imanentnog rascjepa motivirano „vanjskim“ faktorima i da se on u osnovi svodi na banalnost (u stilu „čovjek je žrtva historije“). Zato je u ovim dramama umjetnička artikulacija „golog čovjeka“ neusporedivo manje upečatljiva od one koja je ponuđena u ekspresionističkim dramama u kojima čovjekov unutrašnji rascjep izbija, tako reći, sam od sebe, motiviran svojom snagom, zbog čega je i slutnja transcendentnog u njima jača (možda zato što se ono u tim dramama doživljava kao strašnije).“⁶¹

Umjetničku vrijednost drame, navodi Muzaferija, umanjuje „njena propagandna dimenzija kojom se udovoljava dnevnim političkim razlozima i prenaglašava uloga Hrvatske u daljoj sudbini Bošnjaka.“⁶² Tako na samom kraju drame *Husein-kapetan Gradašćević*, nakon poraza Husein-kapetana Gradašćevića, Starčević mu poručuje da iako je Bosna izgubila, ostala je Hrvatska, u kojoj ga sigurno utočište čeka. Ipak, Husein pogledavši u stranu Hrvatske, kazuje da može biti i u Hrvatskoj, i u Osijeku, ali bez Bosne on je kao „riba bez vode.“⁶³ Također, na samom kraju drame, izdan od majke i hercegovačkih ajana, Gradašćeviću jedini vjerni ostaju njegovi hrvatski prijatelji, fra Ilija Starčević i Marijan Reljić.

Drama *Husein-kapetan Gradašćević* obuhvata pojedinačan i kolektivan prikaz obitelji Gradašćević. Okosnica Muradbegovićeve drame se odvija unutar tri nivoa sukoba. Na prvom mjestu imamo sukob Husein-kapetana i vlasti u Stambolu, sultana Mahmuda Drugog. Zatim, međusobni sukob naroda u Bosni te sukob dva politička pogleda: bošnjačkog (Munevere) i osmanlijskog (Mujesire). U drami *Husein-kapetan Gradašćević* posebno se ističe lik Huseinove majke Devlete. Za nju bismo slobodno mogli reći kako je ona, zapravo, psihološki najdublja i najtragičnija osoba u cjelokupnoj Muradbegovićevoj drami. Ona je bila predstavnik konzervatizma i žene koja je željela samo jedno, da vrati mir među svoje sinove.

⁶¹ Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- drama* (1998), Alef, Sarajevo, str. 163.

⁶² Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 75.

⁶³ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 377.

Majka Husein-kapetana ulazi u okosnicu radnje, žena koja se vodila riječima Huseinovih neprijatelja, te koja zbog nemoći odlučuje da stane na stranu, Huseinova brata, Osmana.

Ukratko ćemo se upoznati i sa sižoom same drame, a u slijedećem podnaslovu sa najistaknutijim razlikama između dvije verzije ove drame, jedne koja je objavljena 1942. i druge verzije 2014. godine.

Drama je pisana u tri čina. Iako je dramska radnja u prva dva čina u stalnom porastu, u trećem činu se pojavljuje lik glasnika, koji nas obavještava o tome šta se dešava na bojnopolju kraj Sarajeva, i tenzija konstantno pada. Radnja je smještena u Travnik i Sarajevo, za vrijeme Husein-kapetanova vezirovanja, 1831. godine, pa sve do njegovog poraza od strane osmanlijske vlasti.

Ahmed Muradbegović koristi biografske i historijske podatke, koji su mu poznati o Husein-kapetanu Gradašćeviću, kako bi što vjernije gradio lik dramskog protagoniste. Gradi i lik njegovog brata Osmana, koji je prividno kontrastan Huseinu. Kroz cijelu dramu, Muradbegović stalno miješa primjese historije i fikcije, ali, uprkos tome, ostavlja nam utisak da ga vjerno možemo pratiti na tom putu. Fikciju koristi, tek toliko, da bi čitaocima zadržao pažnju, i radnji dodao određenu dozu zapleta i dramske napetosti.

Početak drame je obilježila poprilično nervozna atmosfera među snahama, koje su bile predstavnici dvije suprotstavljene političke strane. Munevera, žena Husein-kapetana, je, srcem i dušom, prihvatila Travnik, kazujući da je njoj i Husein-kapetanu on draži i ljepši od Stambola. „Tebi Stambol, a meni Travnik.“⁶⁴ To nije slučaj i kod Mujesire, žene Osman-kapetana, koja se čudi tome kako jedan vezir može stolovati u ovakvom gnijezdu, gdje se kud god kreneš osjeti miris ovčije vune i masnog sira.

Mujesira u razgovoru ismijava to što Munevera sebe smatra „travničkom hanumom“, a zapravo joj dani prolaze čisteći stvari od prašine. Ipak, kroz njihov daljnji razgovor, mi ćemo uploviti u sam siže ove drame. Mujesira obavještava Muneveru da Osman ubrzo dolazi u Travnik kao sultanov izaslanik, da pregovara sa Huseinom i na pravi put ga okrene. Munevera se tada prisjeća trenutka od prošle godine u Osmanovom konaku u Bijeloj kuli kraj Gradačca,

⁶⁴ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 282.

kada ga je Husein s kaburom u ruci, prislio da položi zakletvu vjernosti njemu i svim Bošnjacima, koji se bore protiv sultana. Ona, također, otkriva da ona vrlo dobro zna kako Mujesira potajno šuruje s hercegovačkim velikašima Alijagom Rizvanbegovićem i Smailagom Čengićem i obećava im vezirstvo u Hercegovini, te kako nagovara vezirovu majku da rastavi Bosnu od Hercegovine i pripremi put sultanovoj vojsci u Bosnu.

Mujesira se i ne pokušava odbraniti od takvih optužbi, već joj govori da je i ona trebala podučiti svog gospodara da se skloni pod skut moćnog padišaha, kao što je ona podučila svog. Munevera kaže da je to nemoguće jer ona nije Osmanlijska, već ponosna Bosanka! Obavještava je da će se sa svojim gospodarom do posljednjeg dana boriti protiv Osmanlija i da je želja naroda mnogo više od sultana. Povrđujući na taj način da će ona uvijek ostati vjerna Husein-kapetanu, koji je sa ovom mišlju i sam skončao.

Mujesira ipak smatra da bi ih sultanove reforme izmirile s Evropom i napravile od njih prosvijetljen narod.

„Zar bošnjačka čalma protiv osmanlijskih fesova?

Protiv ropstva koje nam sultan šalje pod tim fesovima.“⁶⁵

Mujesira poručuje Husein-kapetanu da se bez sultanova fermana ne može biti vezir u Bosni i da će skupo platiti kosovsku pobjedu. Obavještava ih da kara Mahmut-paša s carskim nizamom već čeka na Drini da provali u Travnik ako se Husein-kapetan ne pokori. Ali, ipak im najveća opasnost prijete od sultana Mahmuda Drugog, koji je uništio janjičare, nekad najsilniju vojsku na svijetu, pa će ukoriti i „buntovne“ Bošnjake, ako se ne opamete.

Munevera se tada postavlja kao ponosna žena Bosanka:

„Tih prijetnji mi se ne plašimo! Borili smo se dosada protiv sultanova nasilja, pa ćemo se boriti i odsada. A i ti, ako misliš da će nas tvoj kara Mahmut-paša sa sultanovim nizamom odvratiti od toga, onda znaj da će Drina proteći, prije mutna i krvava, i sva Bosna da će se pretvoriti u groblje, nego što će Osmanlije stvoriti od Bošnjaka

⁶⁵ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 284.

Turkuše i od naše zemlje svoju Andoliju! Ne! Osmanlijko! U ovoj zemlji smo se rodili, u njoj ćemo i umrijeti prije nego što se tuđincima pokorimo!“⁶⁶

U trećem prizoru između razgovora Devlete, majke Husein-kapetanove i Munevere, saznajemo da je Huseinova oca zaklao osmanlijski vezir, tu uočavamo poklapanje sa historijskim podatkom o smrti Huseinova oca. Dolazi Husein i govori svome ćatibu da priredi sve potrebno za pisanje knezu od Srbije, Milošu i Sultanu Mahmudu Drugome u Carigradu. Majku i Muneveru obavještava o tome da mu dolazi iz Osijeka, fra Ilija Starčević (fratar i njegov najvjerniji suradnik u poslu). On je bio župnik iz sela Tolise kraj Gradačca. Majka Devleta je bila nesigurna zbog njegovih stalnih sastajanja sa fratrom, katoličkim kaluđerom, ali on je uvjerava da su to državni poslovi i da mu on u potpunosti vjeruje.

Odjednom, u drami postaje vidljiv svojevrstan preokret jer Muradbegović ukida iz prvog plana teme, koje se tiču sentimentalnih i porodičnih nesuglasica, već na površinu dolaze veoma veći problemi poput političkih. Husein im saopštava da je on vezir „Bosanski“, kome je narod dao povjerenje i da se ni u čemu nije promjenio, a najmanje u vještom baratanju oružjem. Kaže da bi knez od Srbije Miloš htio da prisvoji zemlju njegovog prijatelja Fidahića, s onu stranu Drine, ali da će mu on još danas napisati tako „šarovitu“ knjigu da mu neće više pasti na um da radi sa Mahmut-pašom protiv njega. Starčević mu govori i dobru vijest: čitava njegova bosanska Posavina s Marijanom Reljićem na čelu, i s njom Slavonija do Osijeka, sa srcem je uza njega! Pored toga i Žabarci, i sva pravoslavna sela oko Brčkog i Bijeljine, pod vodstvom Ilije Žabarca.

Iz Osijeka su mu poručili da je Austrija sada u savezu s Turskom, a Beč vlada njihovom vojnom politikom. Od Frankopona i Zrinjskog poručuju da kad god su se htjeli složiti s ovima u Bosni, protiv zajedničkog narodnog neprijatelja, Beč je uvijek uspio da to omete, te smatra da trebaju sami stvoriti vlastitu slobodu.

„Husein: Ili sada ili nikada!

⁶⁶ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 285.

Starčević: od Velikog Tvrtka, ujedinitelja, Bosna nije nikada bila složna tako, kao danas. Ona ćuti, ko je pred njom! I ono što joj vjekovima nisu mogli izvojštiti, ti ćeš joj to ostvariti!⁶⁷

Dolaze njegov brat Osman i njegova žena Mujesira, te mu predaju ferman od sultana da se preda. On ih šalje u tamnicu. Dolaze mu, njegovi vjerni prijatelji, Zlatarević, Fidahić, Krupa-kapetan, Tuzla-kapetan. On izlazi pred narod. Svoj govor, Husein započinje intelektualnim nabravanjem imena svih Travničana i njihovih podviga, koji je u isto vrijeme i prožet suptilnom dozom odanosti i jedinstva. Travničani ostaju dirnuti time što on, čak, pamti njihove podvige i imena. Čengić i Rizvanbegović mu okreću leđa.

Treći čin se većinom odvija izvan scene. Počinje borba, te veoma brzo dolazi do izdaje. Mi o svemu tome bivamo obavješteni preko glasnika. Rizvanbegović i Čengić napadaju Huseinovu vojsku i to upravo u času kad je vezir zadavao posljednji udarac Kara Mahmut-pašinom nizamom. Zlatarović je poginuo, dok su Krupa-kapetan i Fidahić ranjeni. Dolazi Husein na vrata i doziva svoje sluge i junake. Ne može da se pomiri s porazom i s tim da je sve izgubljeno. Ostaje u šoku zbog riječi svojih prijatelja, koji govore kao da su klonuli vjerom, kao da im je srce omekšalo. U bunilu je. Ovim je Muradbegović simbolično nastojao da čitaocima poruči da je Gradašćević zapravo skončao od silne ljubavi prema svojoj rodnoj Bosni, a ne od bolesti ili trovanja, kao što mnogi nagađaju.

Na samom kraju drame, nailazimo i na riječi priređivača koji piše da je drama Husein-kapetan Gradašćević „štampana je prema novopriređenoj verziji koja je nađena u autorovoj ostavštini, priređena i s autorovom naznakom „Za štampu!“ U ovoj verziji izmijenjen je i naslov (ne Husein beg, već Husein-kapetan), a cijela drama je znatno prerađena u osnovu na štampanu iz 1942. osobito kraj drame. Muradbegović je ovo okončao 1942.“⁶⁸

Uz samu napomenu se spominje da je autor Muradbegović napisao i pismo, nađeno uz rukopis drame, koje je poslao Radoslavu Zoranoviću od 4. 9. 1969., a u njemu stoji:

⁶⁷ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 290.

⁶⁸ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 351.

„Dragi Zorane Šaljem Ti ugovoreno adaptirano djelo! Radio sam intenzivno sve ove dane na njemu, jer me je ponovo zagrijalo, a i da Tebi na vrijeme pošaljem, još dok se kuje repertoar. Obogatio sam ga još mnogim istorijskim činjenicama, tako da će taj heroj Bosne biti sada ono što i jest, jedan od najistaknutijih boraca za slobodu u istoriji! (...) Svakako bih želio da prisustvujem proslavi dvadesetogodišnjice našega teatra (tuzlanskoga) i biće mi neizrecivo žao, ako to ne mognem ostvariti! Svakako mi pošalji što prije poziv da znam raspored (i) konačni datum proslave i drugo. A ja ću Ti već brzo javiti, kad budem polazio... sretno i voli Te tvoj...“⁶⁹

Drami je pridodat i tekst *Moja drama „Husein-kapetan Gradašćević“*, koja govori o pobudama za pisanje drame o Gradašćeviću. Muradbegović kaže da je ovu dramu on želio napisati još u onim vremenima dok je pisao lirske pjesme i bio daleko od kazališta. Naime, želio ju je napisati u stihu. Imao je veći snop rimovanih verzova u dvanaesteru i vjerovao je da će uskoro ostvariti svoj lijepi san. Ako bismo se zapitali, odakle ta velika želja u Muradbegoviću za pisanjem umjetničkog djela baš o Gradašćeviću, nameće se samo mjesto rođenja pomenutog pisca. On je rođen u Gradačcu i od malena je slušao priče o velikom veziru. Njemu su se te priče kao dječaku urezale u pamćenje, a tome je pečat dala činjenica da je od njegovog oca majka poticala iz porodice Gradašćevića.

„Sam rođen u Gradačcu od oca čija je majka poticala iz porodice Gradašćevića, među rodbinom u kojoj je živjela još svježja predaja o radu i životu ove velike herojske ličnosti novije hrvatske povijesti, nije ni čudo da sam, obuzet tom tradicijom, već rano sanjao o tom djelu.“⁷⁰

Poznao je i slugu Husein-bega Gradašćevića, koji je svog junaka pratio u Carigrad, kada ga je Austrija predala Turskoj te koji se nakon njegove smrti ponovo vratio u Gradačac. Služio je kod Bećir-bega Gradašćevića sve do svoje smrti.

Slijedeće njegovo pripovijedanje, zapravo nam i daje odgovor na kojim je to činjenicama Muradbegović zasnivao svoje pisanje i građenje svog umjetničkog lika Husein-kapetana

⁶⁹ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 352.

⁷⁰ Ibid, str. 353.

Gradašćevića. Stari sluga je imao običaj, djeci sakupljenoj oko peći u Bećir-begovom konaku, pričati priče o smrti Husein-kapetana. On im je pričao sljedeće:

„ – Njega su Osmanlije otrovali – pričao je taj starac nama djeci, sakupljenoj oko zemljane peći u Bećir-begovu konaku. Sjećam se kao danas. Bio je taj dan mevlud, kojim se slavi rođendan Božjeg poslanika Muhameda a. s. On je potrčao uz stepenice sav blijed i nekuda potamnio u licu. Zurio je prema abdestluku, gdje se lice umiva, i tražio svježe vode da mu damo. Bio je sav uznemiren. Mi smo mislili da je u groznici. Još mlad i onako snažan, kako sam ga nekad gledao dok je u boj polazio, vjerovao sam da će lako savladati tu podmuklu boljeticu. Ali sam se prevario. Moj mladi i lijepi beg je legao i nakon dva sahata nije se više nikada podigao. Ispustio je zauvijek svoju plemenitu dušu, završavao je starac i brisao suzu iz zakrvavljena oka. A onda nas je tjerao od sebe kao da nije htio da nam više priča. Ali onda bi opet započeo.“⁷¹

Starac bi onda započeo svoje pričanje o njegovom ocu Osman-kapetanu, kojeg su zaklali u Zvorniku. Samo pričanje pomenutog starca se u potpunosti podudara sa historijom porodice Gradašćević, ali i sa njegovim pomenom u Muradbegovićevoj drami. Starac navodi da je to uradio Abdurahman-paša te navodi i kako je do toga došlo:

„Prokleti Abdurahman paša je to učinio. Pozvao na večeru sve bosanske kapetane, da s njima vijeća, ko bajagi, a onda ih izručio krvniku. A moj gospodar je bio najbolji od svijuu. Bio je vezir. Narod ga je izabrao u Sarajevu. To je istina. Prvi narodni vezir. Ali hercegovački ajani, Ali-paša Rizvanbegović i Smail-aga Čengić, bili su protiv njega. Krivo im je bilo, što koji od njih nije postao vezirom. Oni su skrivili da je on izgubio pobjedu kod Sarajeva nas osmanlijskim nizamom i carevim vojskovođom Kara Mahmud-pašom. A pobjeda je bila u njegovoj ruci. Hercegovci su mu udarili iza leđa. Osam konja je taj dan poginulo pod njim. Takvog junaka nije Bosna nikada dotad zapamtila. Godinu dana prije toga pobijedio je na Kosovu Polju Velikog vezira Rešid-pašu, pa bi pobijedio i Kara Mahmud-pašu, da nije bilo izdaje. Ohh ta naša izdaja, uzdisao bi teško starac i užvljavao se u tragičnu prošlost svoje Bosne svog gospodara i nastavlja sve tužnije.“⁷²

⁷¹ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 353.

⁷² Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 353.

Starac bi nastavio pričanje o njegovom bratu Osman-begu, koji je bio protiv njega i koji mu je zapravo okrenuo leđa da bi bio uz sultana. Ali, starac ipak kaže da je Husein-kapetan imao i prijatelje. Među njima nabraja sva ona imena, koja i u drami do samog kraja ostaju na strani vezira: Ali-paša Fidahić, Mehmed-bega Krupić i Mujaga Zlatarević.

„Ali imao je i prijatelje: Ali-pašu Fidahića, Mehmed-bega Krupića i Mujagu Zlatarovića. I Hrvatska je bila uz njega. Ali nije mogla da pomaže. Austrija nije dala. Bila je u savezu s Turskom. Ali su ga zato pomagali njegovi kmeti i katolici u Bosni, s kojima smo uvijek bratski živjeli. Neki fratar bješe uvijek s njime. On mu je izradio da je poslije bitke kod Sarajeva prešao s haremom i s bližnjim u Hrvatsku.“⁷³

Na samom kraju pripovijedanja starca, Muradbegović to uokviruje svojim riječima o tome kako su starčeve riječi posijale u njegovoj duši sjeme iz kojeg je ova drama iznikla.

„Ovakvo i slično pripovijedanje posijalo je u mojoj duši sve ono plodonosno sjeme, iz koga je ova drama izniknula. Kad sam kasnije došao u dodir s kazalištem i sveučilištem, gdje sam upoznao tehniku drame i slušao predavanje iz hrvatske povijesti, koju sam odabrao za svoj glavni predmet u svom nastavničkom zvanju, uvidio sam, da moji prvi stihovi nisu bili dovoljni za tako krupan problem. Od tog vremena pokušao sam ponovo nekoliko puta da ga riješim, ali vrijeme u kojem sam živio i osjećaj da to vrijeme neće znati pravilno ocijeniti svu veličinu i značenje Husein-begove herojske ličnosti, odbijalo me od pomisli da ga prije riješim. U ovom veličajnom značenju, koje se danas daje Bosni, javila se u mojoj duši nova snaga i ja sam to djelo konačno ostvario.“⁷⁴

⁷³ Muradbegović, Ahmed: *Izabrana djela II* (1987), Svjetlost, Sarajevo, str. 354.

⁷⁴ Ibid, str. 354.

4.3 *Husein beg Gradašćević – Husein-kapetan Gradašćević*

Zadržaćemo se na dvije dramske verzije *Husein beg Gradašćević* (1942.) i *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) Ahmeda Muradbegovića. S obzirom da se bavimo komparacijom u dvije različite forme, Muradbegovićeve drama iz 1942. godine otvoriće dramska rješenja koja u drami iz 2014. ostaju djelimično ili potpuno prikrivena.

S obzirom da verzija drame *Husein-kapetan Gradašćević* ne odstupa značajno od originalnog dramskog teksta, očekuje se da se ni reakcije dvije posmatrane grupe recipijenata (čitaoci u 1942. vs. čitaoci u 2014.) ove drame neće značajno razlikovati.

Poklapanje ove dvije verzije, ogleda se u tome što, od prvog do zadnjeg otkucaja srca Gradašćevića, koje je kucalo samo za Bosnu, okvirna radnja drame ostaje u potpunosti identična. Motivi domoljublja i hrabrosti, koje smo u historiji vezivali za lik Husein-kapetana, Muradbegoviću bivaju isto toliko bitni jer su oni ti koji pomažu u „identitarnom smještanju“ lika.

Prva od razlika između spomenute dvije verzije jeste naslov drame. U drugoj verziji, objavljenoj 2014., izmijenjen je naslov (ne Husein beg, već Husein-kapetan Gradašćević). Titula bega se koristi za vođe manjih plemenskih grupa, dok se naziv kapetan koristi za „oficirski vojni čin čiji nosilac obično komanduje četom. Kapetan je najviši čin u hijerarhiji nižih oficirskih činova u vojsci.“⁷⁵ Kako primjećujemo Muradbegović je u verziji iz 2014. upotrijebio upečatljiviju titulu kako bi zvučno istaknuo poziciju Gradašćevića, odnosno konceptualizirao važnost historijske pozadine koja postoji i u drami. Naprimjer, Huseinbegovom ocu Osmanu, u spomenutoj biografiji Husnije Kamberovića *HUSEIN-KAPETAN GRADAŠĆEVIĆ (1802-1834): BIOGRAFIJA – uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002), sam autor, uz njegovo ime dodaje titulu kapetana, asocirajući na to da je on obavljao kapetansku dužnost, koju će kasnije, nakon njegove smrti, naslijediti njegov sin Husein-kapetan Gradašćević.

⁷⁵ <https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Kapetan>

Drama *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) je znatno prerađena u osnovu na štampanu dramu *Husein beg Gradašćević* (1942.) Najočitija razlika se ogleda u dodavanju ili izbacivanju određenih riječi, rečenica, promjeni reda riječi u rečenici, ukidanju likova i slično. U drami *Husein beg Gradašćević* (1942.) likovi su opisani veoma iscrpno, pružajući čitaocima sveobuhvatan uvid u njihov karakter. Dok je u drami *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) data veoma štura karakterizacija bilo kojeg lika, osim Husein-kapetana, njegove majke Devlete, žene Mujesire, snahe Munevere, sina Murata, kćeri Zinete, brata Osmana i Sijerčića, ali čak i za njih karakterizacija je bila veoma oskudna i suhoparna.

Naime, Husein-beg Gradašćević se u verziji iz 1942. opisuje kao „Zmaj od Bosne, Vođa bosanskih ustaša i narodni vezir“⁷⁶, a u verziji iz 2014. samo kao „Zmaj od Bosne.“⁷⁷ Dakle, na samom početku, na tako jednostavnom primjeru, možemo vidjeti koliko su vrijeme i vlast ostavili pečat nad Muradbegovićem i njegovom tadašnjom potrebom da se što više približi hrvatskom narodu. Naime, Hercegovina se od 1941. do 1945. smatrala cjelinom Nezavisne Države Hrvatske, a bosanskohercegovački muslimani dijelom hrvatskog naroda, što nas vezuje za period, kada je Muradbegovićeva drama objavljena po prvi put. Dok se, kasnije, ona pripaja Bosni i osamostaljuje kao međunarodno priznata država. Također, tu se potencira na „bliskosti“ sa hrvatskim narodom.

Ono što se, shodno tome, može primijetiti jeste i jedan potpuni zaokret u vremenu i prostoru između ova dva perioda (1942. i 2014.). Osman Gradašćević u drami *Husein beg Gradašćević* (1942.) je opisan kao „Husein-begov brat, sultanov pristaša i protivnik ustaša“⁷⁸, dok 2014. opis „protivnik ustaša“ biva obrisan. Da bismo došli do objašnjenja, prvenstveno, treba da objasnimo značenje pojma *ustaša*. Na web-portal [Leksikografski zavod Miroslava Krlež](#)e, termin *ustaše* se definira kao:

„pripadnici hrvatske separatističke, nacionalističke i terorističke organizacije, koja se počela organizirati nakon proglašenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (→ ŠESTOSIJEČANJSKA DIKTATURA). U ideološkom i organizacijskom pogledu ustaška je organizacija imala korijene u političkim previranjima i prije uvođenja diktature,

⁷⁶ Muradbegović, Ahmed: *Husein beg Gradašćević* (1942), Islamska dionička tiskara, Sarajevo, str. 3.

⁷⁷ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 289.

⁷⁸ Muradbegović, Ahmed: *Husein beg Gradašćević* (1942), Islamska dionička tiskara, Sarajevo, str. 3.

osobito nakon atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. VI. 1928), napose u redovima inače malobrojne Hrvatske stranke prava (HSP) – frankovaca (otuda za ustaše tijekom 1930-ih katkad i naziv *pravaši* ili *frankovci*). God. 1926. bila je utemeljena organizacija Hrvatske republikanske pravaške omladine (HRPO), koja je okupljala najradikalniju nacionalističku omladinu. Početkom listopada 1928. bila je ustrojena ilegalna organizacija Hrvatski domobran. Najaktivniju i vodeću ulogu među pravašima imao je A. Pavelić. Ustaška organizacija formalno je konstituirana 1930., a puni naziv »Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija« (UHRO) dobila je 1932., kada je donesen njezin ustav. God. 1933. bila su prihvaćena ustaška načela, u kojima su bili izneseni osnovni programatski pogledi, i koja su smatrana temeljnim zakonom ustaške organizacije. Svoju ideologiju ustaše su povezivali s programom HSP-a, ali su shvaćanja A. Starčevića tumačili na svoj način i smatrali ga utemeljiteljem ustaške ideologije. Po njihovu shvaćanju, hrvatski je narod samosvojan i nema nikakve veze s bilo kojim drugim narodom. Iz toga su izvlačili svoj osnovni cilj – stvaranje neovisne hrvatske države na njezinu cjelokupnom etničkom i povijesnom području, onakvu kakvim su taj prostor oni shvaćali: Bosna i Hercegovina bila je smatrana nerazdvojnim dijelom hrvatske države, a bosanskohercegovački muslimani dijelom hrvatskog naroda (»cviet hrvatskog naroda«).⁷⁹

Danas se naziv ustaša koristi kao pogrđan i uvredljiv za sve ili većinu pripadnika hrvatskog naroda, zbog čega, očito, dolazi do ukidanja tog pojma u verziji drame iz 2014. godine.

U drami *Husein beg Gradašćević* (1942.) imamo, također, opise likova kao što su:

„Osman beg Dženetić, sarajevski velikaš.

Tuzla kapetan, posavski velikaš.

Ali-aga Stočević Rizvanbegović i Smail-aga Čengiđ, Husein-begovi protivnici, herceg. velikaši.

Hasan alajbeg Sijerčić, Husein-begov Čehaja u konaku.

Fra Ilija Starčević, Husein-begov saradnik u ustanku.

⁷⁹ ustaše. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 10. 11. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63437>>.

Marijan Relić, vođa ustaša iz bosanske Posavine...⁸⁰

Njihovog opisa u drami *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) nema, te se lik Marijana Relića, koji je u verziji iz 1942. okarakteriziran kao vođa *ustaša* iz bosanske Posavine, uopšte ne pojavljuje.

Slijedeća razlika koju uočavamo je ta da se u drami *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) konstantno potencira na tome da sultan nad narodom sprovodi nasilje, dok se u verziji iz 1942. to, ili potiskuje ili, s namjerom, izbjegava. Naprimjer, u *Husein-kapetan Gradašćeviću* (2014.), dok teče razgovor Mujesire i Munevere, Munevera izgovara slijedeće riječi:

„Borili smo se dosada protiv sultanova nasilja, pa ćemo se boriti i odsada!“⁸¹

Primjećuje se, kao što smo već ranije navodili (npr. Marijan Reljić), da je jedna od razlika korištenje / ne korištenje određenih, poznatih, imena. U drami *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.), Husein-kapetana kroz razgovor, sa svojim ćatibom, spominje pjesnika Petra Petrovića Njegoša, dok toga u verziji iz 1942. uopšte nema.

„HUSEIN: Piši: Dok me naš slavni pjesnik Petar Petrović Njegoš, vladika Crnogorski, naziva svojim bratom i nudi mi pomoć u oružju, i drugom, u borbi za slobodu, ti mi preporučuje svoje sramotno izmirenje sa sultanom, našim zajedničkim porobljivačem i ugnjetačem!...“⁸²

Ove se može objasniti time što se u periodu 1942., kada je drama *Husein beg Gradašćević* štampana, nastojalo potencirati na tome kako su nam Hrvati bliski prijatelji (Marijan Reljić, fra Ilija Starčević), dok su Srbi, i svi ostali, bili neprijatelji, koji nam žele zlo (knez Miloš). S druge strane, u drami *Husein-kapetan Gradašćević*, Muradbegović se osvrće na „zajedničku“ historiju crnogorskog naroda sa Bošnjacima, koji su zajedno bili u borbi sa *porobljivačem i ugnjetačem*.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 295.

⁸² Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 304.

U dramskoj verziji *Husein beg Gradašćević* (1942.) razgovor Osmana i njegove žene, Mujesire se odvija na slijedeći način:

„OSMAN BEG: Sultan je naš vladar...

MUJESIRA: Bog nam brani da idemo protiv njega...“⁸³

U drami *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) to je promijenjeno. Naime, Mujesira govori da je sultan njihov vladar, dok Osman govori da im „Kur'an nam brani, da idemo protiv njega!“⁸⁴ Na osnovu ovog primjera, možemo uvidjeti distancu Muradbegovića pri isticanju vjerskog opredjeljenja svojih likova, s ponovnim akcentom na Hrvate, dok je to danas veoma transparentno.

Još jedna od razlika koja se ističe bilo bi spominjanje države Bosne i Hercegovine. U prvobitno štampanoj verziji drame *Husein beg Gradašćević* (1942.) na riječi Starčevića da ako izgubi Bosna, izgubit će i Hercegovina, Husein ne govori ništa, u verziji iz 2014. on mu se, odmah, suprotstavlja riječima da su Bosna i Hercegovina jedno i da ona danas ne smije izgubiti.

„STARČEVIĆ: Ako izgubi Bosna...

HUSEIN (trgne se): Šta govoriš to, ujače!...

STARČEVIĆ: I Hercegovina će izgubiti!...

HUSEIN: Bosna i Hercegovina su jedno! Oni ne smiju danas izgubiti!...“⁸⁵

Ovu razliku objašnjavamo na slijedeći način. Hercegovina se od 1941. do 1945. smatrala cjelinom Nezavisne Države Hrvatske, kada je Muradbegovićevo drama objavljena po prvi put. Ali, već 1945. godine ona je postala dio „BiH kao jedne od jugoslavenskih republika do njezina raspada kada se po autonomiji hrv. entiteta (Hrvatska zajednica Herceg-Bosna) osamostaljuje zajedno s BiH kao međunarodno priznatom državom (1992.)“⁸⁶ Čak i u ovoj činjenici ponovo nas se upućuje na veoma tendenciozan odnos prema Hrvatskoj u periodu

⁸³ Muradbegović, Ahmed: *Husein beg Gradašćević* (1942), Islamska dionička tiskara, Sarajevo, str. 22.

⁸⁴ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 308.

⁸⁵ Ibid, str. 349.

⁸⁶ <https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Hercegovina>

pisanja i štampanja prve verzije Muradbegovićeve drame *Husein-beg Gradašćević* 1942. godine.

Razlika koja se uočava jeste i ta kada, u drami *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.), kćerka Huseina-kapetana, Zineta i Sijerčić razgovaraju o ratu, dok toga u verziji napisanoj 1942. godine nema. Dakle, verzija drame *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) bi se mogla klasificirati kao afirmativna, jer uprkos tome što govori o smrti, nesporazumima među bliskim osobama i izdaji, ona ističe i temeljne ljudske vrijednosti poput tolerancije i ljubavi. Verzija drame *Husein beg Gradašćević* (1942.), prvenstveno, tematizira i ističe domoljublje i borbu za autonomiju svoje zemlje Bosne, za koju bi svi dali svoje živote, ne mareći ni za šta drugo.

„ZINETA (*kroz suze*): Ja ne volim rata... ne volim ništa što ubija...

SIJERČIĆ (*uzdahne*): Ni ja, dijete moje isto kao ni ti... (odu, na izviđak za brdo, a djeca pod čador)“⁸⁷

Posljednja razlika koju uočavamo odvija se u trećem činu, na samom kraju drame. Verzija drame *Husein beg Gradašćević* (1942.) završava na slijedeći način:

„STARČEVIĆ: Gospodaru!...

RELIC: Bosna je mrtva!...

STARČEVIĆ: Ali Hrvatska jošte živi!...

HUSEIN BEG: (Okreće se prema sjeveru sa uzdignutom rukom, kao da nešto traži po obzorju i šapće sav ozaren nekim nadnaravnim svjetlom): Hrvatska...“⁸⁸

Dok u dramskoj verziji *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) Husein-kapetan jasno poručuje da ako nema Bosne nema ni njega.

„STARČEVIĆ: Gospodaru... Ako ti je Bosna mrtva sada, ostala je Hrvatska.... U Osijeku sigurno te utočište čeka...

⁸⁷ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 370.

⁸⁸ Muradbegović, Ahmed: *Husein beg Gradašćević* (1942), Islamska dionička tiskara, Sarajevo, str. 98.

HUSEIN (*traži stranu gdje je Osijek u Hrvatskoj*): U Osijeku... u Hrvatskoj... ali bez Bosne...kao riba bez vode... (*šapće*) riba bez...vode...⁸⁹

Ponovo nam se nameće stajalište da se, u periodu 1942. godine, u toj tadašnjoj prenaplašenoj želji za propagandnom dimenzijom, ponovo željela istaknuti uloga Hrvatske u sudbini Bošnjaka.

⁸⁹ Muradbegović, Ahmed: *Odabrane drame* (2014), Biblioteka Bosana, Zagreb, str. 377.

5. Nedžad Ibrišimović „Zmaj od Bosne“

Nedžad Ibrišimović je jedan od najznačajnijih savremenih bosanskohercegovačkih pisaca koji se bavio tematikom historije Bosne i Hercegovine, tradicije, stvarao poeziju, pisao romane, pjesme, kritičke osvrtne, direktno učestvovao u dramskom stvaralaštvu.

Na web-portalu Aljazeera Balkans, Jasmin Agić, u članku *Nedžad Ibrišimović – proganjan zbog svojih islamskih uvjerenja*, piše da je on bio jedan od onih, koji nikoga nisu ostavljali ravnodušnim, takav je, naime, bio u privatnom životu, ali i u književnosti. Shodno tome, kaže da je on često i sam za sebe znao reći da je „porađao“ književnost, „neprekidno se boreći s fantazmama vlastitih umjetničkih ambicija, ne sluteći da su njegove knjige jezički i umjetnički dragulji. Ako je pisao uz patnju, njegova književnost bila je čisti jezički delirij toliko nespojiv s njegovim smušenim, tvrdim i oskudnim govorom, koji je nebrojeno puta bio pokretač pišćevih nesporazuma s društvom i okolinom.“⁹⁰

Sanjin Kodrić, autor *Književne prošlosti i poetike kulture*, ističe da se u bosanskohercegovačkoj književnosti nakon Drugog svjetskog rata pojavljuje čitav niz autora koji će „u svim književnim žanrovima označiti još jedan val insistiranja na povijesno ukovitljenoj organizaciji književnog diskurza.“⁹¹ pisci koji će se u bošnjačkoj književnosti u tom smislu istaći su najprije Skender Kulenović (poezija, proza i drama), Meša Selimović i Ćamil Sijarić (proza i roman), te Derviš Sušić i Nedžad Ibrišimović (proza, roman i drama), a zatim i pisci nešto mlađe generacije, kao što su Irfan Horozović, Jasmina Musabegović i Dževad Karahasan.

⁹⁰ <http://balkans.aljazeera.net/blog/nedžad-ibrisimovic-proganjan-zbog-svojih-islamskih-uvjerenja>

⁹¹ Kodrić, Sanjin: *Književna prošlost i poetika kulture* (2010), Slavistički komitet, Sarajevo, str. 131.

5.1 *Zmaj od Bosne*

Jedna od onih koja je dala kritički osvrt na Ibrišimovićevu dramu *Zmaj od Bosne* je svakako bila i Gordana Muzaferija. Ona navodi da je dramski opus Nedžada Ibrišimovića većinom određen historijskim okvirom bošnjačke sredine. Ona to opisuje na slijedeći način: „Sa naročitim žarom istraživača, hroničara, pjesnika i filozofa pisac se suočio sa temom „Zmaja od Bosne“, jednom od najinspirativnijih tema u bošnjačkoj dramaturgiji XX stoljeća, i pod istim naslovom sačinio dramu moderne fature u kojoj se susreću različiti stilski elementi, od neoekspresionističkih zahvata iz realnog u iredno do farsičnih i grotesknih preliva drame apsurdna.“⁹²

Ibrišimović u drami nastoji svim silama da pokaže svoju zadivljenost junakom koji je bio istinski heroj, ali ipak uz pokušaj da ga ne idealizira. Naime, njemu je bilo važno „prikazati kako je Gradašćević „predeverao“ to što je predeverao, a ne zašto.“⁹³

Ibrišimovićeva drama *Zmaja od Bosne*, svakako, govori o Gradašćeviću kao pobunjeniku protiv sultana, koji mora biti uklonjen, te i on sam postaje dramskim likom koji okrvavljuje ruke „postajući u vremenu još jednim sudionikom Periklove definicije politike kao „umjetnosti da se čini ono nužno.“⁹⁴

Husein-kapetan Gradašćević u drami je prikazan kao neko ko je naručio tuđe smaknuće, ko je svoje ruke okrvavio radi slobode svoga naroda i tako se još više približio svojoj vlastitoj smrti. S obzirom da se u prvoj sceni susrećemo sa utvarom Dželaludin paše, s njom se skončava i posljednja scena i tako se zatvara taj simbolični krug početka i kraja Husein-kapetana Gradašćevića. Sa životom Husein-kapetana se bolje upoznajemo kroz razgovor Đulije i samog Huseina. On tu govori kako je Đula, njegova žena ostala u Carigradu sa njegovim sinom Muhamedom, koji ima tri godine. On ima trideset i jednu godinu.

⁹² Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 117.

⁹³ Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 118.

⁹⁴ Ibid.

Radnja drame, uglavnom, teče na razini svijesti, te se u mnogim momentima sam Husein suočava sam sa sobom, te propituje svoje vlastite odluke i riječi. Postaje svjestan toga da iako si danas gore, sutra veoma lahko možeš biti dolje, te da se, tačnije, krug sreće uvijek okreće. Nasuprot Muradbegoviću, Ibrišimović je svoga Gradašćevića „otrgnuo od historije i legende i proveo ga, kao Shakespeare svog Leara, ironičnom putanjom zemaljskog života, gdje se moć začas okreće u ništa i gdje se u trajnom rasapu egzistencijalne i moralne supstance postojanja javlja suštinska zapitanost u smislu: „Who is that can tell me who I am“ (Ko mi može reći ko sam). Odgovor je u suptilnom Kottovom tumačenju Shakespearove poruke: „Svako je tek sjena sebe samog. Samo čovjek“, ili pak u bolnom uzviku Ibrišimovićevog junaka kada se zagleda u svoj lik na crtežu Đulije fon Čerge: „To sam ja... Samo blijeda sjenka negdašnjeg Gradašćevića.“ Upravo u toj *drami identiteta* pisac je postigao maksimum koncentracije na univerzalno i izgradio u svom junaku onu sablasnu dimenziju koja podsjeća na Kierkegaardovo viđenje pjesnika kao bilo kojeg čovjeka koji nosi u sebi prokletstvo refleksije i koji je toliko određen sumnjom da je šutnja njegova najbolja pjesma.“⁹⁵

Ibrišimovićev Gradašćević nekako nas više podsjeća na lirskog junaka, koji ljubomorno u sebi čuva sliku zimskog pejzaža kojeg je gledao kako pada, i na kojeg se dugo nije obazirao. „Snijeg, snijeg, snijeg sam gledao kako pada... na drugo se nisam obazirao.“⁹⁶

Radnja drame *Zmaj od Bosne* se zbiva oko 1832. godine, a odvija u Gradačcu, Travniku, Sarajevu, Osijeku, Zemunu, Beogradu i Carigradu. Drama započinje sa scenom u kojoj vidimo odsječenu glavu Ali Dželaludin paše. Huseinu se svaki vezir priviđa kao da je Ali Džalaludin-paša.

U prvom činu se bliže upoznajemo sa Ali Dželaludin-pašom, koji Huseinu priznaje da je ubio njegovog oca, zato što je tek onda kada bi ubio nekog, dobio inspiraciju za pjesmu.

Citiram: „Tad dođe tvoj rahmetli otac Osman-kapetan da mi prkosi, a ja čim ga ugledah odmah sam znao – evo mi stiha! A tako je i bilo!...“⁹⁷

⁹⁵ Muzaferija, Gordana: *Činit za teatar* (2004), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 119.

⁹⁶ Ibrišimović, Nedžad: *Drame*(2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 69.

⁹⁷ Ibrišimović, Nedžad: *Drame*(2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 11.

Slika žene je ovdje drugačija u odnosu na dramu Ahmeda Muradbegovića. Žena Husein-kapetana Đula se, prvi put, pojavljuje u sceni kada pašu Belenliju moli da Huseina posadi „sebi jal s desna, jal s lijeva uz koljeno, tebi to, o moćni, nije ništa, a njemu će biti golemo; neka bosanski ajani puknu od jeda i neka pozelene od zavisti, a Gradačac i gradačačka kapetanija vazda će biti uza te...“⁹⁸

Ona je predstavljena kao ženski lik koji silno želi da joj muž postane paša, pa čak i ako to znači da se počne miješati u muške poslove. To joj isto zamjera Husein-kapetan koji joj poručuje slijedeće: „ne pačaj se više u muške poslove i budi tamo gdje je ženi mjesto i gdje joj se pristoji! Idi djetetu uz bešiku!...“⁹⁹

Jedan od razloga zbog kojih dolazi do pobune u Ibrišimovićevoj drami jeste to što je Husein odlučio da pored crkve sagrade i školu i župski stan, ali crkva se ne može graditi bez carskog fermana. Ipak, Husein odlučuje da će biti onako kako on kaže.

„I ne samo da će u mojoj kapetaniji biti onako kako ja kažem, nego će i u vascijeloj Bosni biti onako kako Bošnjaci kažu, a ne onako kako to ti i ostale Turkuše kažu! Da znaš! Ne bude li sultan ubuduće s nama zborio kao s jednakima, mi ćemo s vojskom na Carigrad!“¹⁰⁰

Kroz dramu se provlači i narodna pjesma o epskom junaku Bojičić Aliji¹⁰¹:

„ O Bojčiću, bojiš li se koga?
Boga malo, a cara nimalo
A vezira kao dorata svoga!“¹⁰²

⁹⁸ Ibrišimović, Nedžad: *Drame* (2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 13.

⁹⁹ Ibrišimović, Nedžad: *Drame* (2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 24.

¹⁰⁰ Ibrišimović, Nedžad: *Drame* (2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 38.

¹⁰¹ Alija Bojičić je bio dizdar u Zadvarju. Zarobio je 1663. pet makarskih fratara, dva đaka i jednog momka, dok je šestog fratra pogubio. Sve žive robove prodao je u Livnu janjičarima za 500 groša. Al je, zato, posle nekoliko nedjelja, na novom podvigu, platio glavom. (prema: rastko.rs)

¹⁰² Ibrišimović, Nedžad: *Drame* (2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 68.

Na samom kraju drame, sultan Huseinu nudi oprostaj. Husein čak i tad misli da je to zapravo utvara Ali Dželaludin-paše, čime se vraćamo na sam početak drame. Sultan ipak tada govori da on nikako ne bi mogao biti Ali Dželaludin-paša kad je on taj koji mu je glavu odsjekao. Scena prelazi na Huseinov kućni pritvor u Carigradu i njegov razgovor sa suprugom Đulom. Ona ga moli da ostavi ponos sa strane, riječima: „Ako Husein-beg Gradašćević treba da umre ne umiri i ti s njim, pa makar više i ne bio Husein-beg Gradašćević. (...) Neki ljudi imaju dva života, neki nemaju nijedan. Premetni se nekako... ostavi ono što si bio, tu te nema više, pokori se, umri, premri, premetni se nekako, ponizi se, neka jedan tvoj život ostane u prašini, a ti se ponovo digni... Pokori se...! Dabogda ja više nikad ništa ne imala, ali ti živi, to ti je i po božjem i po ljudskim zakonima!“¹⁰³

Husein se ipak do svoje smrti pita samo jedno pitanje: „kada odem hoće li moja tegoba lebdjeti nad mojim grobom? Hoće li, kad umrem, moju muku zrak razrijediti... Hoće li se dušmani na nju laktovima oslanjati, hoće li, ne daj Bože, moga Muhameda pritiskati...“¹⁰⁴
Tada Husein umire.

Ibrišimović je napisao i desetoglavu pripovijest *Zmaj od Bosne* u kojoj je sabrao sve svoje informacije koje je imao o historijskoj ličnosti Huseina-kapetana Gradašćevića. Ona govori o pobožnosti Gradašćevića, o pobuni janjičara u Carigradu i Sarajevu, o zbivanjima u Bosni, o tajanstvenosti prijateljstva, o lijepom vremenu, silnim vojskama, Rusima, Srbima, o sultanu, te o tome kako je Gradašćević zapazio svoj čardak na adi, a blago pokupio, te skonačava s tim kako je Huseinu na kraju pozlilo te on umire hodajući po Carigradu. Ibrišimović, samim tim, desetu glavu završava riječima: „Ovdje prestaje Glava Deseta, a s njom i pripovijest o Zmaju od Bosne, a da šta dodajem – ne da mi se.“¹⁰⁵

¹⁰³ Ibrišimović, Nedžad: *Drame*(2005), Svjetlost, Sarajevo, str. 73.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Nedžad Ibrišimović: *Zmaj od Bosne*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, str. 68.

6. Motiv „Zmaja od Bosne“ – Husein-kapetana Gradaševića u bosanskohercegovačkoj književnosti

U romanu *Tale*, bosanskohercegovačkog književnika Derviša Sušića, također se spominje ime historijskog lika i legende Huseina-kapetana Gradaševića. Na sam pomen njegova imena, Tale se odmah prisjeća četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu te gužve u dvorištu Begove džamije i Saračima. A na pitanje *da li je ikada čuo da je postojao neki Gazi Husrev-beg*, on kazuje slijedeće:

“Drugovi, jesam, čuo sam o gazi Husrev-begu. Koliko ja znam, Gazi Husrev-beg bio je u nekoliko navrata sandžak-beg bosanski. Njegov otac Murat-beg oženio se sultanijom Seldžukom, sestrom sultana Sulejmana Zakonodavca, znači sultan mu je šura, a kome je sultan to, pa još ako je provjereno odan kruni i prijestolju, taj nema potrebe da u politici vrluda od nemila do nedraga, nego s duždevima i carevima korespondira kao sa sebi ravnima. Turski je dvor u tom periodu okupljao sve najbolje potencijale carstva da se, umjesto partikularnog trvenja i trošenja međusobnog, kao zajednička energija orkanski sručaju na pravcima osamsnske strategije i taktike. (...) dakle, što se tiče gazi Husrev-bega, on je tipski izraziti primjer vojskovođe, političara, graditelja, upravitelja i – nesrećnika svog vremena. Naveo bih samo nekoliko njegovih pobjeda koje govore o njegovoj ličnoj hrabrosti, vojničkom talentu, a posebno o zauzeću Klisa... iako više volim Kaimiju, Ilhamiju, Hamzu Orlovića i slične pobunjenike...ali, evo, recimo, da uzmemo Husrev-begovo osvajanje Klisa...a tada mu je pomogao i rođak Radivoje, trebinjski knez u turskoj službi. Dakle...”¹⁰⁶

Tale im tako poručuje da ako je mahalski siromah Musliman i po činu vodnik u proleterskoj jedinici, to ne znači da je neznalica, pa uostalom, kaže Tale: ”Meni je četiri godine istoriju predavao profesor Hamdija Kreševljaković.”

Na samom kraju, posebno bismo izdvojili intervju Josipa Pejakovića za N1 Televiziju, gdje daje komentar o Husein-kapetanovom djelovanju na prostoru Bosne i Hercegovine:

¹⁰⁶ Sušić, Derviš: *Tale* (1980), Izdavačka djelatnost, Sarajevo, str. 78-80.

"Sasvim je to bilo slučajno. Počeo sam da tražim kroz historiju nekoga ko bi me impresionirao ili neko ko bi mi ponudio neko rješenje. Jer ništa se ne dešava u svijetu što se ranije nije dešavalo. Nisam okrenuo ni 100 godina, a već sam našao čovjeka koji je ključ današnjih problema u BiH - Husein-kapetan Gradašćević, ali je i on kao i ja loše predstavljen. Njegova djela su ključ rješenja. On je postao kapetan u 19 godini a već sa 23 godine je zajedno sa fra Ilijom Starčevićem u selu Tolisa kod Orašja, izgradio najveći školski centar za kršćane koji će kasnije izroditi u najljepši samostan, franjevački. Na zamolbu pravoslavnih kršćana iz sela Obudovac kod Brčkog, pomogao je da naprave istu takvu bogomolju. Interesantno, ta oba zdanja su bila ista, fizički ista, samo što je na jednoj bio krst, a na drugoj križ. Naravno, napravio je i najljepšu džamiju, Husejniju, u Gradačcu. Sa 23 godine je prepoznao budućnost BiH u njenim razlikama. Zahvaljujući tim njegovim djelima, kršćani su ga obožavali. Kako to lijepo zvuči, katolici i pravoslavci obožavaju muslimana, a to je bilo 1823. godine. On se borio protiv Turaka, ne zbog toga što su mu povrijeđena prava, već zato što su mu ubili brata Murata-kapetana Gradašćevića na Kuli travničkoj. Ja to znam zato što sam iz Travnika."¹⁰⁷

¹⁰⁷ https://bs.wikiquote.org/wiki/Husein-kapetan_Grada%C5%A1%C4%8Devi%C4%87

7. Zaključak

Rad je posvećen životu historijske ličnosti Huseina-kapetana Gradaševića i njegovim razvojem u bosanskohercegovačkoj književnosti. Sprovedeno je detaljno istraživanje na drami Ahmeda Muradbegovića *Husein-kapetan Gradašević* i drami Nedžada Ibrišimovića *Zmaj od Bosne*.

Rad je podijeljen na nekoliko poglavlja.

U drugom poglavlju *Husein-kapetan Gradašević kroz historiju* u potpunosti smo se upoznali sa likom Huseina-kapetana Gradaševića. Saznajemo da su se o njemu pjevale pjesme, pisali romani, pričale legende, ali tek nakon smrti on postaje istinska legenda. Naveli smo neke pojedinosti o njegovoj mladosti, porodičnom životu, vladavini, progonstvu i, na koncu svega, smrti. Husein-kapetan Gradašević svakako ostaje najprije upamćen po tome što se borio za samostalnost i nezavisnost Bosne i Hercegovine. S tom idejom on raste i umire. Osvrnuli smo se ukratko i na porijeklo porodice Gradašević, ko je bio Huseinov otac, a ko majka, te da li je Husein-kapetan imao braća ili sestra i slično. Njegovo odrastanje su pratila burna politička i vojna događanja u Bosni i njezinom susjedstvu. A već kao mladić mogao se i sopstvenim očima uvjeriti u to kakve su masakre osmanski veziri činili nad bosanskom društvenom elitom u Bosni. Ta događanja su veoma utjecala na mladog Husein-kapetana Gradaševića. U podnaslovu *Na čelu bosanskog ejaleta* objasnili smo zašto je godina 1831. važna i šta ona predstavlja za samog Husein-kapetana.

U trećem poglavlju *Bosanskohercegovačka drama ili dijalog s vremenom* navodi se da historija dramskog žanra u Bosni i Hercegovini započinje u doba austrougarske vladavine. Taj period obuhvata posljednju deceniju 19. stoljeća kada dolazi do kulturnog preporoda kod svih bosanskohercegovačkih naroda, a takvo nešto se manifestira kroz pokretanje časopisa, otvaranje čitaonica i amaterskih scena, na kojima se izvode i prve predstave, što postaje svojevrsan podstrek za pisanje domaćih dramskih tekstova. Osvrnuli smo se na period od 1967. do 1977. godine, kada dolazi do širenja postojećih dramskih tokova. Posebno je važna

pojava drama, koje su inspirirane događajima i ličnostima iz historijske prošlosti Bosne i Hercegovine.

U četvrtom poglavlju *Ahmed Muradbegović „Husein-kapetan Gradašćević“* upoznali smo se sa životom i književnim stvaralaštvom bosanskohercegovačkog književnika Ahmeda Muradbegovića. Ahmed Muradbegović 1942. godine objavljuje svoju dramu *Husein-kapetan Gradašćević*, koja zauzima jednu od najvažnijih pozicija ovog magistarskog rada. Obradili smo detaljnu analizu drame. Upoznali smo se i sa zapažanjima i viđenjem drame *Husein-kapetan Gradašćević* kod slijedećih književnih kritičara: Uzeira Bavčića, Branimira Livadića, Vladimira Jurčića, Drage Rubina, Muhsina Rizvića i Esada Durakovića. U magistarskom radu nastojat će se rasvijetliti fragment neoromantičarske drame u odabranom isiječku u vremenu i prostoru. Spomenut ćemo i Muradbegovićev esej *Kako se postaje dramatičar*, gdje nam daje odgovor na postavljeno pitanje i kazuje koju je on metodu koristio u tu svrhu. U podnaslovu *Husein beg Gradašćević – Husein-kapetan Gradašćević*, zadržaćemo se na dvije dramske verzije *Husein beg Gradašćević* (1942.) i *Husein-kapetan Gradašćević* (2014.) Ahmeda Muradbegovića. S obzirom da smo se bavili komparacijom u dvije različite forme, Muradbegovićeva drama iz 1942. godine otvorila je dramska rješenja koja su u drami iz 2014. ostala djelimično ili potpuno prikrivena.

U petom poglavlju *Nedžad Ibrišimović „Zmaj od Bosne“* posebnu smo pažnju posvetili bosanskohercegovačkom književniku, a zatim i njegovom književnom ostvarenju *Zmaj od Bosne*. Vidjet ćemo koliko se njegovo viđenje historijskog lika Gradašćevića razlikuje od Muradbegovićevog. Jedan dio smo posvetili i njegovoj desetoglavoj pripovijesti *Zmaj od Bosne*.

Ahmed Muradbegović – biografija pisca

Ahmed Muradbegović je rođen 1898. godine u Gradačcu gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju pohađa u Sarajevu, Tuzli i Bihaću, a završava je 1919. u Sarajevu. U Sarajevu upisuje pravo, ali nakon samo dva semestra odlučuje da pređe na Filozofski fakultet u Zagreb. U Zagrebu završava i glumačku školu. To će biti jedan od razloga zbog kojeg se on opredjeljuje za rad u pozorištu i rad na drami.

Radio je i kao upravnik Hrvatskog narodnog kazališta u Sarajevu, tokom Drugog svjetskog rata, zbog čega su mu jugoslovenske vlasti sudile nakon rata.

- ✓ 1945. odlazi u Dubrovnik i postaje direktor tamnošnjeg Narodnog pozorišta.
- ✓ 1949. godine u Tuzli otvara Narodno pozorište, i pokreće časopis „Pozorište“.
- ✓ 1960. godine odlučuje da se definitivno vrati u Dubrovnik. Odlazi u mirovinu i živi povučeno sve do smrti.

Nedžad Ibrišimović – biografija pisca

Nedžad Ibrišimović je rođen u Sarajevu 1940. godine. Djetinjstvo provodi u Žepču. „Od šesnaeste godine živi u Sarajevu. Završio školu primijenjene umjetnosti i Filozofski fakultet. Osobena je pojava u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti. Prepoznatljiv kao prozaist, povremeno piše drame i poeziju. Bavi se slikarstvom i vajarstvom. Ibrišimovićevi romani istinska su novina i doprinos neohistorijskom proznom modelu.“¹⁰⁸

Bio je urednik u listovima *Naši dani* i *Oslobođenje*. Jedno vrijeme je bio nastavnik u Goraždu. Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, direktno se uključuje u odbranu svoje zemlje. Bio je član Udruženja likovnih umjetnika od 1982. godine. A samo od 1982. do 2000. imao je deset samostalnih izložbi.

¹⁰⁸ Spahić, Vedad: *Čitanka za četvrti razred gimnazije* (2006), Sarajevo Publishing, Sarajevo, str. 203.

Od 1993. do 2001. godine, bio je predsjednik *Društva pisaca Bosne i Hercegovine*¹⁰⁹. A od 1995. do 1998. postaje glavni urednik časopisa za književnost *Život*.

Društvo pisaca BiH ga je 2002. godine, nakon objavljivanja remek djela *Vječnik*, kandidiralo za Nobelovu nagradu. *Vječnikom*, Ibrišimović obara sve rekorde u izdavačkoj kući Svjetlost, uključujući i Selimovićev *Derviš i smrt*.

Umire 15. septembra 2011. godine u Sarajevu.¹¹⁰

¹⁰⁹ Društvo pisaca Bosne i Hercegovine je nastalo 1945. godine. Jedan od osnivača je bio Zlatko Topčić. Udruženje je osnovalo i izdvalo književni časopis *Život*. Društvo pisaca Bosne i Hercegovine svake godine dodjeljuje književnu nagradu za najbolje objavljeno književno djelo. (prema: bs.m.wikipedia)

¹¹⁰ bs.m.wikipedia.org/wiki/Ned%C5%BEad_Ibri%C5%A1imovi%C4%87

Literatura

1. Čengić, Almedina (2018), *Periodika bosanskohercegovačke drame do Drugog svjetskog rata*, Sarajevski filološki susreti: zbornik radova.
2. Duraković, Enver (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo.
3. Duraković, Enes (1995), *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo.
4. Duraković, Enes (1998), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – drama*, Alef, Sarajevo.
5. Flaker, Aleksandar (1976), *Stilske formacije*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
6. Ibrišimović, Nedžad (1980), *Zmaj od Bosne*, Svjetlost, Sarajevo.
7. Ibrišimović, Nedžad (2005), *Drame*, Svjetlost, Sarajevo.
8. Idrizović, M., Jesenković, A., Knor, V. (1990), *Rječnik stranih riječi*, Drugari, Sarajevo.
9. Jurčić, Vladimir (1943), *Muradbegovićeve povijestna drama Husein beg Gradašćević*, Novi list.
10. Kamberović, Husnija (2002), *Husein-kapetan Gradašćević (1802-1834): BIOGRAFIJA*, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ Gradačac.
11. Kodrić, Sanjin (2010), *Književna prošlost i poetika kulture*, Slavistički komitet, Sarajevo.
12. Lešić, Josip (1991), *Dramska književnost*, Svjetlost, Sarajevo.
13. Lešić, Zdenko (2005), *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
14. Livadić, Branimir (1942), *Kazalište Ahmeda Muradbegovića: Husein-beg Gradašćević*, Hrvatska revija.
15. Livadić, Branimir (1942), *Kazalište Ahmeda Muradbegovića: Husein-beg Gradašćević*, Hrvatska revija.
16. Muradbegović, Ahmed (1942), *Husein beg Gradašćević*, Islamska dionička tiskara, Sarajevo.
17. Muradbegović, Ahmed (1987), *Izabrana djela II*, Svjetlost, Sarajevo.
18. Muradbegović, Ahmed (2014), *Odabrane drame*, Biblioteka Bosana, Zagreb.
19. Muzaferija, Gordana, *Antologija bosanske i bosanskohercegovačke književnosti*, Sarajevo.

20. Muzaferija, Gordana, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – Novija književnost – drama*, Alef, Sarajevo.
21. Muzaferija, Gordana (2004), *Činiti za teatar*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj.
22. Rubin, Drago (1941/42), *Nove dramske izvedbe*, Nastavni vijesnik.
23. Softić, Aiša (1998), *Husein-kapetan Gradašćević u usmenom kazivanju i drami Ahmeda Muradbegovića*, DIWAN, Gradačac.
24. Solar, Milivoje (2005), *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
25. Spahić, Vedad, Kunić, Mirsad (2004), *Čitanka 3*, SARAJEVO PUBLISHING, Sarajevo, 2005.
26. Spahić, Vedad (2006), *Čitanka za četvrti razred gimnazije*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
27. Sušić, Derviš (2005), *Tale*, Izdavačka djelatnost, Sarajevo.
28. Šljivo, Galib (1988), *Bosna i Hercegovina 1827 – 1849*, Institut za istoriju u Banjaluci, Banja Luka.
29. Veličković, Nenad (2014), *Od slova do smisla*, Školegijum, Sarajevo.
30. Vukojević, Zrinka (2016), *Dramski postupci u metodičkom oblikovanju nastave hrvatskoga jezika u nižim razredima osnovne škole*, Zagreb.

Web literatura

1. <http://balkans.aljazeera.net/blog/nedzad-ibrisimovic-proganjan-zbog-svojih-islamskih-uvjerenja> .
2. <https://bosnae.info/index.php/kako-je-husein-kapetan-gradascevic-dobio-nadimak-zmaj-od-bosne>
3. <http://www.bosnasrebrena.ba/node/240>
4. https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Ned%C5%BEad_Ibri%C5%A1imovi%C4%87
5. https://bs.wikiquote.org/wiki/Husein-kapetan_Grada%C5%A1%C4%8Devi%C4%87
6. <https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Kapetan>
7. <https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Hercegovina>
8. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43399>
9. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63437>>.
10. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21615>
11. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21614>
12. <http://knjizevnarijec.blogger.ba/arhiva/?start=17>
13. https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/6_7_1.html

Osnovna bibliografija Ahmeda Muradbegovića

1. HAREMSKA LIRIKA, poezija, Hrvatski štamparski zavod, Zagreb, 1921.
2. POMRČINA KRVI, drama iz bosanskog muslimanskog života u tri čina, Vijenac, Tešanj, 1923.
3. NOJEMOVA LAĐA, kratka proza, Vijenac, Zagreb, 1924.
4. NEVIDLJIVI ŽRVANJ, prvo poglavlje jedne dramske pripovijesti, Vijenac, 1924.
5. HAREMSKE NOVELE, kratka proza, Matica hrvatske, Zagreb, 1924.
6. BIJESNO PSETO, drama u 6 slika, Matica Hrvatske, Zagreb, 1926.
7. UNESITE MRTVACA, drama iz muslimanskog života u 3 čina, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1928.
8. PROTIVNICI, drama u 1 činu s pjevanjem, Gajret, 1928.
9. ZLATNI BARDAK, komedija u 1 činu, Gajret, 1928.
10. MUHADŽIRI, igra u 1 činu, Gajret, 1928.
11. SUSJEDI, igra u 1 činu, Gajret, 1929.
12. HAJDUK, slika iz hajdučkog života u Bosni, Gajret, 1929.
13. MLINAR ANDRIJA, drama u 3 čina s epilogom, Hrvatsko narodno kazalište Zagreb, 1930.
14. NOVI ŠEF, drama iz savremenog muslimanskog života s pjevanjem u 1 činu, Novi Behar, 1931.-32.
15. MAJKA, drama u tri čina, Zagreb, 1934.
16. ŠEMSA, aktovka, Mladost, 1934.-35.
17. NA BOŽIJEM PUTU, drama u 2 čina, Novi Sad, 1936.
18. SVIJET U OPANCIMA, kratka proza, Srpska književna zadruka, Beograd, 1936.
19. U VEZIROVIMA ODAJAMA, kratka proza, Državna tiskara, Sarajevo, 1941.
20. RASEMIN SEVDAH, drama iz muslimanskog života s igranjem i pjevanjem u 3 čina, Narodno pozorište Sarajevo, 1942.
21. NA TEFERIČU, drama u 1 činu, Kalendar Narodne uzdanice, Sarajevo, 1943.
22. HUSEIN-BEG GRADAŠČEVIĆ, drama u 3 čina, Islamska dionička tiskara, Sarajevo, 1944.
23. LJUBAV U PLANINI, drama iz narodnog života s pjevanjem i narodnim plesom, u 3 čina, Sarajevo, 1944.

Osnovna bibliografija Nedžada Ibrišimovića

1. KUĆA ZATVORENIH VRATA, kratka proza, Svjetlost, Sarajevo, 1964.
2. NAJBOLJI ČASOVNIČAR NA SVIJETU, 1967.
3. PISAC I NJEGOVA KREATURA, 1968.
4. ZLATNI MOST, 1968.
5. UGURSUZ, roman, Svjetlost, Sarajevo, 1968.
6. KARABEG, roman, Svjetlost, Sarajevo, 1971.
7. PRIČE, kratka proza, Svjetlost, Sarajevo, 1972.
8. GLAS KOJI JE PUKAO O EGIDIJU, 1974.
9. IZVOR, 1977.
10. ŽIVO I MRTVO, kratka proza, Svjetlost, Sarajevo, 1978.
11. ZMAJ OD BOSNE, roman, Svjetlost, Sarajevo, 1980.
12. BOG SI OVE HEFTE, kratka proza, Svjetlost, Sarajevo, 1980.
13. NAKAZA I VILA, kratka proza, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
14. DRAME, drama, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988.
15. KUĆA BEZ VRATA I DRUGE PRIČE, kratka proza, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
16. BRAČA I VEZIRI, roman, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
17. DVA DANA U AL-AKRU, 1991.
18. ZAMBACI MOJE DUŠE, 1993.
19. IZABRANA DJELA I – X.
20. VJEČNIK, roman, Svjetlokomerc, Sarajevo, 2005.
21. EL-HIDROVA KNJIGA, roman, Sarajevo, 2011.